

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КУЧЕР ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 347.949:961.4:952

ТЕОРІЯ ДОВЕДЕННЯ У ЦИВІЛІСТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

**Науковий
консультант:**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ФУРСА Світлана Ярославівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри
нотаріального та виконавчого процесу
і адвокатури

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
БИЧКОВА Світлана Сергіївна,
Національна академія внутрішніх справ,
завідувач кафедри цивільного права і процесу

доктор юридичних наук, доцент
ДЯКОВИЧ Мирослава Михайлівна,
Львівський національний університет імені
Івана Франка, доцент кафедри цивільного права
і процесу

доктор юридичних наук, професор
МІНЧЕНКО Раїса Миколаївна,
Інститут законодавства Верховної Ради
України, завідувач відділу моніторингу
законодавства

Захист відбудеться «16» травня 2017 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.10 за адресою: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1, зала засідань вченої ради Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розіслано «13» квітня 2017 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

А.О. Кориневич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в тому, що утвердження та забезпечення основоположних прав і свобод людини є головним обов'язком України як демократичної, соціальної, правової держави. Ці конституційні положення (статті 1, 3 Конституції України) потребують втілення в життя шляхом удосконалення законодавства, невинної та продуктивної праці вчених, законотворців, суддів, нотаріусів, виконавців та інших уповноважених осіб, яким держава делегувала виконання завдань з реалізації, охорони, захисту та відновлення прав, свобод чи інтересів осіб. Нині, коли у державі взято курс на європейську інтеграцію, а суспільство вимагає швидких позитивних змін у всій правовій системі України, щоб проголошені лозунги стали реальністю, потрібні фундаментальний перегляд існуючих доктрин та неординарні підходи до способів вирішення проблем у юриспруденції.

Традиційно в Україні досліджують і піддають критичному аналізу певні галузі правової науки або проблеми в діяльності фахівців в окремій сфері юриспруденції. Зокрема, можна почути дуже багато публічних нарікань на діяльність суддів, виконавців. Але слід визнати, що значна частина проблем у юриспруденції є системною: коли для розвитку вітчизняного законодавства береться досвід зарубіжних країн (зокрема принцип змагальності цивільного процесу) і запроваджується без урахування української ментальності, своєчасної підготовки фахівців, без комплексного запозичення інститутів, на яких ґрунтується дія цього принципу в зарубіжному судочинстві тощо. Одночасно з принципом змагальності до української правової системи було введено й принцип верховенства права, але його запровадження відбувалося без узгодження з іншими принципами в усі сфери діяльності правоохоронних органів і посадових осіб, які мають специфічні риси діяльності. Саме тому обрання теми дослідження зумовлено необхідністю усунути проблеми в юриспруденції системно, зокрема у галузі цивільного, нотаріального та виконавчого процесів, які разом становлять поняття «цивілістичний процес».

Актуальність дослідження і доцільність виокремлення процесу доведення в цивілістичному процесі зумовлюється багатьма чинниками, найголовніший з яких полягає в тому, що, перш ніж ухвалити будь-яке рішення, уповноважені особи мають дослідити всі матеріали справи, позицію всіх зацікавлених осіб тощо. Але досі в юриспруденції бачать докази тільки у певній процесуальній формі (речові, письмові тощо) і нехтуються такі важливі засоби впливу на процес прийняття рішення, як доводи (тези, аргументи) заінтересованих осіб. Крім того, досить часто рішення судів супроводжуються лише посиланням на закони, замість позначення мотивів, що його обґрунтовують.

На жаль, багато вчених, з огляду на традиції пострадянської школи процесуалістів, не бажають бачити далі процесу доказування в судочинстві, оскільки досі вважають сферою своєї діяльності тлумачення навіть не законів, а постанов Пленуму Верховного Суду України. Такий підхід не дає можливості досягнути принцип верховенства права, а в необхідних випадках – вийти за межі, встановлені законом, і врегулювати відносини в межах аналогії закону або права, не

лише відчуті, а й застосувати в реальній правовій ситуації принципи розумності, добросовісності, справедливості та реально підняти права людини вище, ніж допускає чинний закон.

Водночас не можна нехтувати працями таких видатних українських учених-процесуалістів, як М.Й. Штефан, Т.П. Заворотько, Є.Г. Пушкар. Оскільки вони зробили істотний внесок у розвиток процесу доказування як надійного фундаменту процесу доведення, що і на сьогодні є актуальним, хоча сучасні науковці не виправдано забувають їх праці. Справді, в Інтернеті їхні прізвища складно знайти, і простіше переорієнтувати пошук джерел на видатних дореволюційних учених, які так само розвивали науку доведення. Однак для сприйняття індивідуальності української правової науки слід враховувати сучасні зарубіжні тенденції, але й не забувати про здобутки вітчизняних учених як процесуалістів, так і цивілістів, які внесли значний вклад у вдосконалення законодавства України. Зокрема, Цивільний кодекс України було доповнено важливими положеннями щодо доказів, процесу доказування і доведення. Отже, всі провідні наукові праці в галузі процесу доказування справили вплив на це дослідження, і без них ця робота була б неможливою.

Праця науковців у галузі права не може бути суто теоретичною, адже не раціонально вирішувати надумані проблеми. Тому істотним поштовхом для обрання теми дослідження стали проблеми в діяльності суддів, нотаріусів і виконавців, виявлені автором під час здійснення представництва в судах, за час стажування у нотаріусів і виконавців. Практичний досвід дозволив відчуті розрив між теоретичними доробками вчених і реальною діяльністю зазначених фахівців, які досить часто в силу значного навантаження самотійно не підвищують власної кваліфікації та, за їхніми словами, не отримують новітніх ґрунтовних знань на курсах підвищення кваліфікації. Розрив між теорією та практикою спонукав до комплексного аналізу причин виникнення істотних помилок у практичній діяльності зазначених осіб, які, поряд із загальновідомими, слід пов'язувати з відсутністю розмежування в підходах до питань доказування у сфері цивільного судочинства, нотаріальної та виконавчої практики. Нині слід визначитися в особливостях застосування в практичній діяльності принципу верховенства права, оскільки судді, з одного боку, мають застосовувати висновки Верховного Суду України (ст. 360-7 ЦПК України), а з іншого – визначати права та обов'язки людини і громадянина виключно за законами України (ст. 92 Конституції України). Проте допускається можливість виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, що можна кваліфікувати як результат діяльності учасників процесу з доведення такої обставини. На практиці ж у рішеннях окремих судів першої інстанції можна помітити встановлення факту невідповідності законів Конституції України та міжнародним актам. У діяльності виконавців так само позначено верховенство права, отож допустимість виходу їх повноважень за межі визначено в законодавстві, з чим важко погодитися, тощо.

Отже, розвиток законодавства та практики його застосування відбувається без попереднього ґрунтовного аналізу перспектив упровадження новітніх норм, що робить нашу правову систему неузгодженою і непередбачуваною. У зв'язку з цим

об'єктивно необхідним має стати випереджаючий розвиток правової науки, зокрема системне дослідження проблем цивілістичного процесу.

Системне вирішення проблем у цивілістичному процесі неможливе й без підготовки висококваліфікованих фахівців з урахуванням специфіки їх майбутньої професії. Глибокі теоретичні знання потрібні як суддям, так і нотаріусам та виконавцям, що дасть їм змогу вільно орієнтуватись і не допускати порушення прав громадян у складних правових ситуаціях, які не підпадають під пряму дію норм законодавства тощо. На сьогодні, коли домінуючим принципом правової системи України визнано верховенство права, треба диференціювати повноваження осіб, які вправі діяти відповідно до цього принципу, а які повинні дотримуватися принципу законності, оскільки грань між ними може вимірюватися новим і малодослідженим поняттям «зловживання правом». Отже, можна стверджувати, що лише ґрунтовно підготовлений фахівець здатен самостійно і в короткий термін приймати важливі й відповідальні рішення, здійснювати складну розумову діяльність на кожній стадії ухвалення рішення, а також грамотно, послідовно і логічно викладати його мотиви.

Як виявилось, термінологію, що використовується в законодавстві та має означати результати розумової діяльності, викладено хаотично, вона неперсоніфікована й неконкретна, що провокує помилки на практиці. Тому існує об'єктивна потреба в аналізі сучасних проблем щодо правової термінології, зокрема процесу доведення, про який ідеться в різних статтях Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та інших нормативних актах (зокрема, п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України, частини 2 – 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України тощо). Як можуть фахівці та пересічні громадяни сприймати «доказ» та «довід» і застосовувати їх у реальному процесі, якщо зміст цих понять законодавством не розкрито, а науковці до останнього часу дискутують з приводу їх змісту?

Очевидно, що сутність доведення дуже тісно корелює з формуванням у всіх учасників цивільної справи, нотаріального та виконавчого провадження переконання у вірогідності обраної особою позиції і, зрозуміло, розумовою діяльністю, яка дає змогу вибудовувати не лише думки щодо окремих компонентів відповідних справ, проваджень, а й загальне суб'єктивне ставлення до них у цілому. Однак правильність такої позиції на момент розгляду окремої справи чи вчинення провадження досить імовірна, адже є лише власним припущенням кожної особи, яка бере у ній участь. Для формування в інших суб'єктів стійкого переконання щодо правильності відповідного припущення слід мати надійне підґрунтя, яким є докази щодо правомірності вимог чи заперечень заінтересованої особи. У нотаріальному, цивільному та виконавчому процесі існує закріплений у законі порядок надання заінтересованими особами таких доказів: у цивільній справі (ч. 2 ст. 60, п. 6 ч. 2 ст. 119, статті 131, 133 – 144 ЦПК України), під час вчинення нотаріальних проваджень (абз. 1 ч. 1 ст. 4, ч. 2 ст. 42, ч. 5 ст. 44, ст. 46, ч. 2 ст. 51 Закону України «Про нотаріат») та примусовому виконанні рішень судів та інших органів (посадових осіб) (абз. 2 ч. 1, ч. 4 ст. 8, п. 2 ч. 2 ст. 18, пп. 3 – 4, 14 – 15, 17 ч. 3 ст. 18, частини 1 – 3 ст. 19, п. 5 ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» тощо), окремі складові якого традиційно віднесено до терміна «доказування». Тісне поєднання та взаємозумовленість таких важливих і водночас необхідних категорій, як докази,

засоби доказування, процес доказування, доводи, процес доведення, свідчать не лише про нагальну потребу вивчення іманентної сутності кожного з них та їх розмежування, а й ретельного дослідження та встановлення організації зв'язків і відносин між такими елементами, гносеологічними особливостями застосування в межах складових цивілістичного процесу. Незважаючи на досить нетривалий час вивчення досліджуваних явищ, їх важливість і значимість уже яскраво підтверджено індексом цитування автора.

Важливе значення щодо необхідності виокремлення таких юридичних категорій, як «доводи» та «доведення» та їх ґрунтовного дослідження, зокрема сутності та складових, мають праці українських учених В. Д. Андрійцьо, Ю. В. Білоусова, С. С. Бичкової, М. О. Гетманцева, О. О. Грабовської, М. М. Д'якович, П. П. Заворотька, О. О. Кармази, О. М. Клименко, В. В. Комарова, В. А. Кройтора, О. М. Лазька, Р. М. Мінченко, Р. О. Стефанчука, В. І. Тертишнікова, Р. В. Тертишнікова, Є. І. Фурси, С. Я. Фурси, Т. В. Цюри, М. М. Ясинка та ін. Великий внесок у розвиток інституту доказів і доказування зробили також російські вчені: О. Т. Боннер, Л. А. Ванєєва, Є. В. Васьковський, С. В. Курильов, І. Г. Медведєв, Ю. К. Орлов, І. В. Решетнікова, А. К. Сергун, М. К. Треушніков, М. А. Фокіна, В. М. Шерстюк, В. В. Ярков та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Охорона та захист прав в цивілістичному процесі», що є частиною планової теми юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС», реєстраційний № 16БФ042-01.

Метою даної наукової роботи є комплексне, ґрунтовне, всебічне дослідження сутності доведення у цивілістичному процесі, виділення притаманних йому елементів (доказів, засобів доказування, доказування, доводів, мотивів тощо) з одночасним дослідженням їх квінтесенції, встановлення їх кореляційних взаємозв'язків, специфіки досліджуваних об'єктів у кожному структурному компоненті наукового об'єднання нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, що дасть змогу не лише теоретично переосмислити сталі підходи до таких об'єктів дослідження, а й сформулювати абсолютно новий рівень наукового пізнання – теорію досліджуваного явища з виділенням його складових і системних взаємозв'язків, запропонувати зміни чинного регулювання досліджуваних категорій шляхом внесення змін до чинного законодавства України.

З огляду на необхідність досягнення поставленої мети в дисертації зосереджено увагу на вирішенні таких основних **завдань дослідження**:

– встановити передумови та онтологічну сутність інституту «доведення» у цивілістичному процесі;

– з'ясувати правову природу доведення, його складові (докази, засоби доказування, процес доказування, доводи тощо) та значення таких змістовних елементів у процесі доведення;

- систематизувати термінологію, яка використовується як у цивільному, так і процесуальному законодавстві та має означати результати розумової діяльності;
- сформулювати та розкрити сутність теорії доведення через такі компоненти, як зміст, методологія, функції, принципи з метою її наукового обґрунтування, пізнання, ефективної апробації на практиці;
- визначити структуру доведення та суть її змістовних елементів, зокрема квінтесенцію доказів і засобів доказування як одних із ключових елементів у межах процесу як доказування, так і доведення, адже саме від дотримання вимог щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів залежить ефективність доведення обраної особою правової позиції і подальшого судового рішення;
- сформулювати стратегію доведення у цивілістичному процесі та тактичні прийоми, за допомогою яких вона має втілюватись у нотаріальну, судову практику та виконавче провадження;
- проаналізувати процес і структуру доказування, його правову природу та взаємозв'язки з доведенням;
- виділити притаманні доведенню процедури, які дадуть змогу не лише підтвердити власну позицію, а й спростувати позицію опонентів у межах складових цивілістичного процесу;
- виробити універсальну методику доведення у цивілістичному процесі на таких його стадіях, як дослідження та аналіз доказів;
- дослідити кореляцію пізнання з доказуванням і доведенням для встановлення місця кожного з них відносно досліджуваних процесів;
- розкрити сутність стадії оцінки доказів і доводів як складової доведення в цивілістичному процесі;
- встановити специфічні особливості доведення у нотаріальному, цивільному та виконавчому процесі;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, зокрема цивільного процесуального, нотаріального та законодавства про виконавче провадження.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають між уповноваженими суб'єктами під час розгляду судом цивільних справ, вчинення нотаріального, виконавчого провадження та особами, які беруть у них участь, у процесі здійснення доведення для отримання бажаних результатів від розгляду відповідних справ чи вчинення проваджень.

Предметом дослідження є законодавство, що регулює суспільні відносини у сфері доведення в цивілістичному процесі, теоретичні концепції, судова, нотаріальна та виконавча практика. Водночас предметом дослідження стали притаманні саме доведенню і доказуванню норми, правові категорії, інститути, процедури їх реалізації.

Методи дослідження. Дослідження побудовано на використанні цілої низки загальнонаукових і спеціальних наукових методів задля відповідності результатів даного дослідження критеріям наукового пізнання як найрозвинутішої форми розумової діяльності індивідуумів і можливості подальшого практичного

застосування достовірних висновків. Діалектичний метод дав можливість не лише розглянути передумови виникнення об'єкта дослідження та його нормативне врегулювання, а й перспективи розвитку доведення не лише у межах цивілістичного процесу, а й інших процесуальних галузях права та його взаємозв'язку з іншими суміжними категоріями для відмежування дійсної сутності досліджуваного явища (підрозділи 1.1, 3.1 – 3.3, 4.1 – 4.2.). Методи аналізу та синтезу, які використовувались як для визначення складових доведення з притаманними їм особливостями, так і на підставі ґрунтовного дослідження таких елементів, дали змогу встановити структуру доведення у цивілістичному процесі, вирізнити притаманні йому підсистеми та їх утворюючі елементи (1.2, 1.3, 2.1 – 2.5). Поряд із цим індукція та дедукція як комплексні загальнонаукові методи сформуvalи всебічне уявлення не лише про доведення як системне утворення, а й його одиничні елементи (докази, доводи, доказування тощо) (2.1 – 2.5, 3.1 – 3.3, 4.1 – 4.2). За допомогою методу абстрагування, не вдаючись до глибинного аналізу окремих аспектів доведення, вдалося з'ясувати його місце в системі права України. Серед спеціальних наукових методів порівняльно-правовий метод дозволив оцінити доктринальні та нормативні підходи до регулювання доведення у цивільному процесуальному, нотаріальному процесуальному та виконавчому процесуальному законодавстві інших держав, що дозволило надати пропозиції з імплементації позитивного нормотворчого досвіду до чинного законодавства України (1.1, 1.2, 2.1 – 2.5, 3.1 – 3.3, 4.1 – 4.2). За допомогою формально-логічного методу вдалося не лише виявити суттєві розбіжності у дійсному змісті доведення і його складових та їх нормативному врегулюванні у нормах нотаріального процесуального, цивільного процесуального та виконавчого процесуального законодавства, а й запропонувати пропозиції щодо його вдосконалення (3.1 – 3.3, 4.1 – 4.2). Системно-структурний метод покладено в основу теоретичного розкриття системної моделі доведення у цивілістичному процесі, формування доводів, цивілістичної стратегії вибору особою способу захисту права, що дало можливість виробити універсальний підхід до досліджуваних явищ у межах складного процесуального утворення, що дасть змогу, своєю чергою, більш ефективно здійснювати доведення у межах окремих складових цивілістичного процесу (1.2, 2.1 – 2.5, 3.1 – 3.3, 4.1 – 4.2). Історичний метод застосовувався для формування уявлення про виникнення та розвиток досліджуваного явища у різні часові періоди, виявлення істотних особливостей у його змісті та сутності суміжних категорій в історичному аспекті, витоків проблем усіченого сприйняття нормативного регулювання доведення крізь призму доказування (1.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця праця є першим системним комплексним дослідженням нового виду процесу – доведення, пізнання його онтологічної сутності, виділення його складових. Введення нового поняття в цивілістичний процес дозволило не лише усунути наявні суперечності у доктрині нотаріального, цивільного та виконавчого процесів, а й виробити абсолютно новий погляд на діяльність осіб, які беруть участь у цивільній справі, вчиненні нотаріального, виконавчого провадження задля отримання сприятливого для громадян результату – поліпшити якість правоохоронної діяльності суддів,

нотаріусів і виконавців. Проведене дисертаційне дослідження дозволило сформулювати і обґрунтувати теоретичні положення та практичні висновки, найважливішими з яких є такі:

вперше:

1. Обґрунтовано, що для формування теорії доведення у цивілістичному процесі існує низка об'єктивних передумов, які набувають особливої актуальності в період реформування правоохоронних і правозахисних органів держави.

1.1. Аргументовано, що перебудова та демократизація суспільних відносин в Україні зумовила необхідність запровадження до Цивільного кодексу України таких принципів, як справедливість, добросовісність і розумність, свобода договору (статті 3, 6, 8), верховенство права (аналогія закону та права), презумпція правомірності правочину; до Сімейного кодексу України – положень щодо моральних засад суспільства (ст. 3), що істотно вплинуло на цивілістичний процес та необхідність здійснення нотаріальної та судової діяльності з урахуванням цих принципів та переорієнтації діяльності суду і нотаріусів з процесу доказування на процес доведення. Щодо виконавців, то їх діяльність повинна здійснюватись у чітко визначених законом межах (принцип законності), що має певний вплив на сприйняття і регламентацію у виконавчому провадженні як процесу доказування, так і доведення.

1.2. Встановлено, що передумовами формування теорії доведення у цивілістичному процесі є норми відповідних законодавчих актів (законодавчі передумови), де закріплено термін «доведення» та похідні від нього поняття, зокрема, п. 4 ст. 129 Конституції України; частини 2 – 3 ст. 10, ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 60, п. 4 ч. 6 ст. 130, ч. 2 ст. 131, ст. 178, частини 1, 3, 4 ст. 303, ч. 2 ст. 304, п. 2 ч. 1 ст. 309, п. 2 ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 335, ч. 2 ст. 390, ч. 2 ст. 408 ЦПК України; підпункт 4.6 п. 4 гл. 1 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України; частини 1, 3 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» тощо), які не можуть асоціюватися з вузьким змістом терміна «доказування». Так, у ч. 3 ст. 8 ЦПК України передбачено, якщо у суду виникне сумнів щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, він має звернутися до Верховного Суду України, а останній – до Конституційного Суду України. Такий правовий результат розумової діяльності суду має відтворюватись у зверненні до Верховного Суду України, а останнього – у зверненні до Конституційного Суду України та ґрунтуватися на доводах, аргументах, а не на сумнівах, що права осіб, які беруть участь у справі, порушуються неконституційним законом. Отже, положення про доведення почали з'являтися у процесуальних кодексах, тому їх потрібно систематизувати, встановити специфічні ознаки розумової діяльності суб'єктів процесуальних відносин та сформулювати певні теоретичні концепції.

1.3. Визначено, що в сучасних нормах законодавства досить часто суперечливо і неадекватно застосовується термінологія: «доказ», «довід», «доказування», «доведення», «міркування», «заперечення», «зауваження», «мотив», «репліка» тощо, зміст яких не розкрито, а це на практиці унеможлиблює належне користування відповідними правами, які з цими термінами безпосередньо пов'язані, та звільняє від виконання обов'язків. Нині потребується введення до понятійного

апарату процесуальних галузей права таких термінів, як «доводи», «доведення» з відповідним значенням і конкретним змістом, про що свідчить відповідний напрям у сфері наукових досліджень (УДК 347.949 «Обов'язковість доведення доказів»).

1.4. Обґрунтовано, що юрисдикційними передумовами широкого запровадження процесу доведення в цивілістичний процес має стати переорієнтація суспільних відносин, коли розширення компетенції нотаріусів буде здійснюватися за вимогою клієнтів за відсутності заборон у нормах законодавства та суперечностей з правами та інтересами інших осіб. У рішеннях судів мають міститися відомості про докази і доводи сторін, а мотивувальна частина рішення повинна адекватно відображати мотиви суду і узгоджуватися з резолютивною частиною рішення. У виконавчому ж провадженні діяльність державних, приватних виконавців має бути чітко регламентовано законом, щоб застерегти випадки зловживання правом на застосування безпосередніх примусових заходів тощо. Тому принцип верховенства права має стати орієнтиром насамперед для нотаріусів і суддів.

2. Встановлено, що доказування є невід'ємним елементом більш ширшого процесу – доведення у цивілістичному процесі (нотаріальному, цивільному і виконавчому процесам), які, своєю чергою, є базовими елементами правової системи держави, покликаними гарантувати і забезпечувати охорону, захист відновлення прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб і держави. Сучасна реформа правоохоронних органів зумовлена істотними недоліками в діяльності нотаріусів, суддів і виконавців, але їх не можна усунути лише за рахунок зміни кадрового складу. Тому нині потребується комплексний перегляд повноважень зазначених осіб з урахуванням специфіки їх діяльності, що дозволить сфокусувати увагу на причинах виникнення проблем та запропонувати конкретні способи їх вирішення.

2.1. Запропоновано розглядати процес доведення в цивілістичному процесі, в якому мають узгоджуватися положення близьких за змістом комплексних галузей цивілістичної процесуальної науки (нотаріальний, цивільний, виконавчий процес), в основі яких лежить діяльність осіб, уповноважених державою на реалізацію правоохоронної та правозахисної функцій, що має визначатися завданнями і специфікою регламентації процедур, де мають бути враховані характерні риси розумової діяльності нотаріусів, суддів, виконавців, які об'єктивно зумовлені виконуваними ними завданнями, їх правовим статусом та відповідними повноваженнями вказаних суб'єктів. Проведення порівняльного системного аналізу сфер розумової діяльності суддів, нотаріусів, виконавців щодо встановлення певних юридичних обставин на основі різних за характером і змістом відомостей про події, дії, стан дасть можливість конкретизувати їх повноваження. Тільки належна кваліфікація розумової діяльності уповноважених суб'єктів дасть змогу встановити вимоги, які мають висуватися до кандидатів на вказані посади, випадки перевищення наданих їм повноважень, умисних або неумисних правопорушень, зловживання правом тощо.

2.2. Обґрунтовано, що саме у межах цивілістичного процесу виявляється конкатенація його складових, яка починається з охорони безспірних прав (інтересів, свобод), встановлення фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності, яка набувається і

забезпечується у нотаріальному процесі (досудова безспірна юрисдикція), та які можуть бути захищені в разі їх порушення, невизнання або оспорювання в цивільному судочинстві (судова юрисдикція) та/або відновлені у виконавчому процесі (постсудова юрисдикція). Водночас специфічний характер доведення як одного з найважливіших процесів встановлення юридичних обставин властивий кожній складовій цивілістичного процесу, що підтверджує їх взаємозв'язки та потребу у виробленні універсальної моделі процесу доведення з диференціацією винятків, характерних для кожного компонента такого процесуального утворення.

3. З метою правильного розуміння сутності поняття «доведення» в цивілістичному процесі встановлено його характерні ознаки, які дають можливість відмежувати його від суміжних категорій – доказування. Доведено, що навіть з точки зору лексики поняття «доказування» походить від слова «доказ», який є його коренем, а термін «доведення» – від слова «довід». Ці терміни мають самостійне як лексичне, так і правове значення, а також передбачають різний характер процесуальної діяльності їх суб'єктів.

3.1. Розкрито сутність поняття «докази» через такі характерні риси, як: 1) зміст доказу – інформація про події, дії, стан, яка міститься у певних носіях та необхідна для встановлення юридичних обставин цивільної справи, вчинення нотаріального і виконавчого провадження та має значення для них; 2) доказ має процесуальну форму, яка зумовлена об'єктом, що має як матеріальну (речові докази), так і нематеріальну (суб'єктивну) природу (показання свідка, висновки експерта) з урахуванням норм законодавства, які регламентують їх специфіку (продукти та інші речові докази, що швидко псуються тощо); 3) мета використання доказу, як правило, є суб'єктивною, оскільки кожний учасник процесу відстоює власні інтереси і бажає досягти відповідної матеріальної і процесуальної мети; 4) процесуальні властивості доказу – передбачений законом певний порядок його подання суду, нотаріусу, виконавцеві, його дослідження, збереження тощо з урахуванням специфіки засобу доказування і віднесення його до певної категорії доказів; 5) характер доказу, як правило, сталий, оскільки за своєю суттю доказова інформація про події, дії, стан може досліджуватися через відносно значний проміжок часу та необмежену кількість раз (повторна, додаткова експертиза); 6) у цивілістичному процесі для встановлення наявності або відсутності необхідної юридичної обставини здійснюється цілий комплекс дій з доказами, у передбаченому цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством порядку (подання доказів, їх витребування та забезпечення, зокрема, привід свідка, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом тощо) з урахуванням встановлених у законодавстві обмежень; 7) вірогідне встановлення юридичних обставин у цивільній справі, під час вчинення нотаріального та виконавчого провадження і підтвердження їх особами, які беруть у них участь, здійснюється як на підставі дослідження, аналізу, оцінки доказової інформації з кожного окремого доказу, так і в їх сукупності; 8) сприйняття доказової інформації учасниками процесу відбувається по-різному, зокрема, пересічними громадянами на рівні відчуття, а фахівцями – шляхом глибокого правового аналізу, в основі якого має місце зіставлення доказової інформації з різних доказів між

собою та з предметом доведення. Саме це положення дає підстави відокремити процес доказування від процесу доведення як розумової діяльності з оцінки доказів (більш ширше поняття).

3.2. Дано авторське визначення поняття «доказ у цивільному процесі», під яким слід розуміти носій інформації (об'єкт чи суб'єкт), який зафіксував інформацію про юридичні обставини, що входять до предмета доведення в цивільній справі, нотаріальному і виконавчому провадженні, який має матеріальну природу та процесуальну форму, та передбачені нотаріальним, цивільним і виконавчим процесуальними законодавствами особливості подання, прийняття, залучення і використання у межах складових цивільного процесу (отримання, забезпечення, дослідження тощо), які у сукупності складають процес доказування. Доказ за своєю іманентною природою має містити інформацію про обставини дійсності, але на момент їх подання та розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження буває неможливо встановити дійсність і достовірність доказової інформації, яка тим чи іншим чином «зчитується» з доказу, включаючи найбільш складні випадки, коли для зняття доказової інформації з доказу призначається експертиза, а у разі виникнення сумніву в достовірності або повноті висновку експерта може призначатися повторна або додаткова експертиза. Отже, в таких і подібних випадках особа може помилятися в об'єктивності доказової інформації чи навмисно зловживати своїм правом на доказування під час реалізації, захисту чи відновлення власних прав. Тому тільки за умови відсутності заперечень з боку інших учасників щодо достовірності інформації, отриманої з такого доказу, можна вважати її достовірною. В усіх інших випадках доказова інформація підлягає перевірці учасниками процесу доведення, включаючи допит свідка, коли в змісті запитань до свідка можуть закладатися відомості, що мають виявити неправдиві показання тощо.

3.3. Обґрунтовано, що процес доведення відрізняється від доказування як суб'єктним складом, так і обсягом тих обставин, на які він може бути спрямований. Сучасне змагальне цивільне судочинство передбачає активну позицію сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо з'ясування всіх важливих обставин у справі, тому процес доведення може стосуватися і включати не тільки доказування юридичних обставин цивільної справи, а й спрямовуватися на доведення необхідності вчинення тих чи інших процесуальних дій, включаючи відвід судді або всього складу суду тощо.

3.4. Суб'єкти процесу доведення в цивільному процесі збігаються із суб'єктами, які вправі брати участь у процесі доказування, і визначені у ст. 26 ЦПК України як особи, які беруть участь у справі. Крім того, до суб'єктів доведення слід віднести також суд, який розглядає справу або скаргу та зобов'язаний мотивувати власне рішення. На цій підставі з ЦПК України мають бути виключені положення, які зумовлюють участь у процесі доведення інших осіб (зокрема ч. 12 ст. 180 ЦПК України, де передбачається з'ясовувати «думку» свідків з приводу розходження їх показань, оскільки це мають робити лише суб'єкти доведення, адже свідки мають інформувати суд лише про те, що їм відомо у справі, тощо, а не висловлювати власні міркування). Водночас нотаріус і виконавець також є суб'єктами доказування

та доведення нарівні з особами, які беруть участь у нотаріальному, виконавчому провадженнях, але віднесення їх до таких зумовлюється або певними видами проваджень, або прямими вказівками закону.

3.5. Запропоновано, з огляду на специфіку доведення у цивільному процесі, необхідність проведення кваліфікації доказової інформації у кожній справі, провадженні за такими ознаками:

- сторони та інші суб'єкти доведення аргументують переваги доказової інформації, отриманої з власних доказів, над інформацією з доказів іншої сторони. Переважною вірогідністю має наділятися та інформація, на підтвердження якої було висунуто найбільш ґрунтовні аргументи та відповідні докази, які не викликають сумніву в достовірності збереженої в них інформації;

- уповноважений суб'єкт (нотаріус, суддя, виконавець), аналізуючи наведену інформацію, отриману з доказів, та, в необхідних випадках, досліджуючи безпосередньо джерело такої інформації, має безумовно брати до уваги загальні принципи оцінки доказів за належністю і допустимістю, а також на свій розсуд – доводи суб'єктів доведення, які можуть стосуватись інших критеріїв класифікації доказів (особисті й предметні, первісні й похідні, прямі й непрямі), але він не може приймати остаточного рішення до усунення прямих протиріч у доказовій інформації;

- загальне правило цивільного права щодо неофіційних переваг письмових доказів над показаннями свідків, а нотаріально посвідчених документів над письмовими доказами може застосовуватись у цивілістичному процесі, але з певним застереженням і врахуванням предмета доказування, оскільки у разі визнання нотаріально посвідчених договорів недійсними мають на рівних враховуватись і письмові докази, і показання свідків тощо;

- правильною має вважатись позиція уповноваженої особи щодо сприйняття і застосування доказової інформації під час ухвалення остаточного рішення, якщо у ньому вмотивовано дотримання вимог законодавства, враховано аргументи всіх суб'єктів доведення, а також обґрунтовано переваги доказової інформації, яку було покладено в основу рішення. Зокрема, досвід розвинених зарубіжних країн вказує на можливість врахування переваг одних доказів над іншими (США, Німеччина та ін.), так само і в Україні можна довести, що висновок судового експерта слід вважати таким, що має більше правове значення, ніж висновок іншого експерта (оцінщика), зроблений на підставі цивільно-правової угоди з однією зі сторін спору, оскільки достовірність першого висновку гарантується притягненням до кримінальної відповідальності експерта і така позиція судді, згідно зі ст. 212 ЦПК, може розцінюватись обґрунтованою.

3.6. Сформульовано зміст поняття «доводи в цивілістичному процесі» через їх характерні риси: 1) змістом доводів є судження осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні про події, дії, стан, які можуть містити інформацію й про інші обставини справи або провадження, які мають значення для правильного їх вирішення чи вчинення, зокрема стосуються суджень інших учасників цивільної справи чи нотаріального, виконавчого провадження; 2) створюються лише за допомогою людської свідомості та залежать від суб'єктивних

факторів, зокрема процесуального статусу суб'єкта, його юридичної кваліфікації тощо; 3) вони мають правове значення тільки в разі їх належного висловлення, тобто у встановленому процесуальним законом порядку, зокрема під час вчинення процесуальних дій уповноваженою особою і після надання права на пояснення, після постановки запитань, у порядку обміну репліками тощо, виді (теза, аргумент) та процесуальній формі (усна, письмова); 4) допустимим вираженням (показником) волі відповідного суб'єкта у межах складових цивілістичного процесу слід вважати міркування, коли вони висловлюються свідомо, тобто особі забезпечене право на правову допомогу і вона здатна, незважаючи на складність розглядуваних питань, адекватно ситуації сприймати і висловлювати свої доводи, здійснюється переклад інформації мовою, яку вона розуміє, висловлювання відбувається без будь-якого примусу тощо; 5) характеризуються рухливістю, мінливістю, оскільки пов'язані з невпинністю розумової діяльності, різних прийомів і технік побудови їх видів, а також зумовлюються стадією розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, правовою позицією протилежної сторони тощо; 6) в якісному значенні можуть бути лише суб'єктивними аргументами (тезою, припущенням тощо), які відповідають певній процесуальній ролі учасника цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження, що дає можливість і певною мірою зобов'язує сторону з протилежними інтересами у справі критично їх сприймати і висувати свої контртези, контраргументи тощо; 7) створюються та оприлюднюються задля переконання в істинності власних суджень, спростуванні суджень опонента і досягнення певних процесуальних наслідків;

3.7. Сформульовано авторське визначення поняття «доводи в цивілістичному процесі», під якими слід розуміти судження осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях, виражені у встановленому процесуальному виді (тези, аргументи) і створені та оприлюднені в допустимій процесуальній формі задля переконання в істинності власного судження, спростуванні суджень інших осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях, та досягнення певних процесуальних наслідків.

3.8. Визначено, що у процесуальному значенні тезою слід вважати такий вид доводів, який не потребує підтвердження доказами і може бути сформований у будь-який момент доведення у межах складових цивілістичного процесу. Водночас певна правова теза має бути належно кваліфікована опонентом і знайти оцінку з його боку, оскільки відсутність адекватної реакції з боку опонента у змагальному процесі означає її визнання. Тому протилежна сторона вправі спростувати її або вимагати підтвердження доказами. Своєю чергою, аргументами у межах складових цивілістичного процесу є підтверджені доказами, залученими в межах розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, види доводів, що надає їм найбільшій вірогідності та створює труднощі щодо їх спростування у інших осіб, які беруть у них участь.

3.9. Обґрунтовано, що для досягнення найбільш ефективних і бажаних для особи результатів розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження доцільним є здійснення представництва компетентною особою –

адвокатом або юристом, дії яких у межах складових цивілістичного процесу мають відрізнятись від тих дій, які вчиняють пересічні громадяни, оскільки для отримання позитивних процесуальних наслідків необхідні знання та навички, постійне підвищення кваліфікації. Так, доводи, які адвокат створює та оприлюднює в межах своєї професійної діяльності, переважно повинні мати вид аргументів задля надання їм більшої переконливості, тобто доведення має бути кваліфікованим. Натомість доводи осіб, які беруть участь у справі, у більшості випадків можуть бути висловлені у вигляді «емоційних» тез, і таке доведення буде простим і не завжди компетентним.

3.10. Доведено, що процеси, пов'язані з категоріями «доказ» чи «довід», насамперед уособлюють здійснення певної діяльності щодо розкриття суті їх ключового елемента. Водночас як понятійно, так і емпірично обидва явища залучаються в процесуальну діяльність відповідних суб'єктів і у сукупності всі дії навколо доказів та доводів мають кваліфікуватися, відповідно, як процес доказування та доведення, які орієнтовані на досягнення певних процесуальних і матеріальних результатів. Незважаючи на формальну схожість цих процесів, справжній їх зміст, а тим більше наслідки є зовсім різними, оскільки досить часто вони конкурують між собою через те, що в деяких правових ситуаціях домінують безспірні та встановлені законом докази для підтвердження існування певних юридичних обставин і доводи в такій ситуації зайві. Зокрема, свідоцтво про реєстрацію шлюбу доводить відповідний факт, і тут доводи безсилі, але для спростування самого факту дійсності шлюбу можуть бути наведені аргументи, які ставлять під сумнів або волю особи на його укладення, або дійсність процедури його реєстрації тощо. Умовно розмежовувати доказування і доведення слід за характером дій, які здійснюються: якщо дії умовно механічні, пов'язані із залученням доказів у складові цивілістичного процесу, то тоді маємо справу з першою категорією, а якщо ж дії розумові, основані на ментальних операціях суб'єктів доведення щодо сутності доказів, доводів, у такому разі маємо справу з другою категорією.

4. Обґрунтовано, що з урахуванням складної, різномірної, динамічної природи цивілістичного процесу доведення слід розглядати у широкому або вузькому значенні, об'єктивному чи суб'єктивному сприйнятті.

4.1. Запропоновано виділяти в цивілістичному процесі за критеріями допустимості чи відсутності в певному провадженні такого елемента доказової діяльності, як доведення, широкого його застосування чи обмеженого, можливості суб'єктів висловлювати власну правову позицію у справі або кваліфікувати такі їх дії як недопустимі. З урахуванням таких критеріїв можна визначити ієрархію доведення: на перше місце за широтою доведення слід поставити позовне провадження цивільного процесу як найбільш універсальну процедуру, де процес доведення – це основа професійної діяльності суб'єктів. Недопустимість доведення (в широких межах) констатується в наказному провадженні, а в окремому – має істотне обмеження, оскільки в таких справах може існувати спір про факт (процесуальний спір), а в разі виникнення спору про право та обов'язки (матеріальний спір) заява має залишатися без розгляду (статті 100, 235 ЦПК

України) та/або такий спір підлягатиме розгляду в порядку позовного провадження тощо; на другому місці має бути нотаріальний процес, оскільки нотаріус не лише вчиняє нотаріальні дії, а й надає рекомендації щодо вибору особою найліпшого способу реалізації її власних прав, пропонує сторонам умови договору тощо. Обмеженими за своєю суттю в контексті доведення мають бути процесуальні дії виконавця, який не може вступати зі сторонами в дискусію. Він має виконати загальнообов'язкове рішення суду, керуючись тільки законом. Така ієрархія доведення в цивільному, нотаріальному та виконавчому процесах дасть змогу вдосконалювати законодавство та більш детально регламентувати права і обов'язки суб'єктів цивілістичного процесу.

4.2. Обґрунтовано, що у разі широкого сприйняття процесу доведення доцільно розщепити його на дві складові – доводити свої вимоги та одночасно спростовувати доводи опонента або його правову позицію в цілому, що дасть змогу за принципом змагальності визначати перемогу тієї чи іншої сторони за елементарними поняттями: теза – контртеза, аргумент – контраргумент, а не за кількістю сказаних стороною слів. У широкому розумінні доведення можна розглядати у двох видах: 1) доведення – система дій щодо підтвердження власних доводів, обставин цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження та правової позиції в цілому; 2) доведення у вигляді спростування – повна або часткова незгода зі складовими доведення сторони з протилежними інтересами, яка виявляється в комплексі дій з їх дезавування. Отже, для правильного сприйняття і застосування на практиці процесу доведення необхідне не лише ґрунтовне оволодіння знаннями щодо дійсної сутності доведення з урахуванням різних його виявів, а й дослідження специфіки такого доведення залежно від статусу, який має особа в конкретній цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні, отож можна виділити новий термін, який охоплює різні види доведення – «аргументування». Тобто, виділяючи такий термін або подібні, доцільно дати суду можливість з'ясувати наявність у сторони контрдоводів проти наведених раніше іншою стороною доводів.

4.3. Аргументовано, що під час практичного сприйняття процесу доведення в реальних справах слід враховувати, що доводи можуть бути дуже тісно переплетені між собою, оскільки, в цілому обстоюючи свою позицію, та сама особа спростовує позицію іншої сторони, і навпаки. Тому доводи можуть бути одиночними, а також утворювати систему. Зокрема, під час виступу в дебатах кожна сторона має висловити свою остаточну позицію і надати оцінку правової позиції опонента загалом, кожному його доводу та доказу. Враховуючи різні варіанти процесуальної поведінки осіб, які беруть участь у справі, нотаріальному, виконавчому провадженні (визнання позову, відсутність заперечень у сторони договору в разі його нотаріального посвідчення, добровільне виконання боржником виконавчого документа тощо), та особливу правову природу окремих видів проваджень у складових цивілістичного процесу (наприклад, окреме в порядку цивільного судочинства, основною ознакою якого є відсутність спору про право цивільне), можна говорити про доведення у вузькому значенні, охоплюючи його в цілому терміном «аргументування».

4.4. Обґрунтовано, що процес доведення слід також сприймати із властивими йому як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. У суб'єктивному розумінні такий процес детермінується виключно людським чинником із притаманними процедурами генерування його складових елементів, механізмів їх відтворення з характерними ознаками. Так, сучасна роль суду в цивільному процесі традиційно визначається відсутністю активної поведінки. Отже, позиція суду має зводитися до безстороннього аналізу доводів сторін і оцінки їх законності й обґрунтованості, що має відобразитися в мотивувальній частині рішення, де суд так само має мотивувати, а точніше, довести законність і обґрунтованість власних висновків, які вплинули на остаточне рішення. Об'єктивний чинник оцінки процесу доведення закладено в апеляційному та касаційному провадженнях, у яких справу має розглядати колегіальний склад суду. Проте тут закладено і великий суб'єктивний чинник через те, що справу готує один суддя-доповідач, який і пропонує іншим суддям власний варіант вирішення справи, а в касаційному провадженні, як правило, судді позбавлені реальної можливості почути доводи обох сторін, що негативно позначається на об'єктивності в процесі доведення.

5. Обґрунтовано, що доведення як система механічних (доказування) та розумових (включаючи й оціночних) дій суб'єктів цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження щодо його складових (доказів, обставин, доводів тощо) з притаманними їм взаємозв'язками та відносинами між собою дає змогу у своїй основі виділити такі підсистеми: формальну, ментальну, підсумкову, остаточну і перевірючу.

5.1. Всі складові доведення по-своєму виявляються у межах відповідних етапів і стадій кожного окремого компонента цивілістичного процесу. Зокрема, в цивільному процесі визначено процедуру, відповідно до якої кожна зі сторін вправі висловити свої доводи у визначений час і щодо певних питань розгляду справи.

5.2. Первинною підсистемою є формальна (процес доказування), адже саме на підставі зібраних та практично і аналітично досліджених доказів можна відшукати відомості, які будуть вірогідно відображати дійсні обставини цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження. Її частини – збирання, забезпечення і подання доказів нотаріусу, суду, виконавцеві в межах компонентів цивілістичного процесу – мають відповідати нормативно закріпленим діям суб'єктів нотаріального, цивільного, виконавчого процесів, їх провадженням, стадіям з дотриманням порядку, встановленого чинним нотаріальним процесуальним, цивільним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством. Термін «формальна» автор вживає з певними застереженнями, оскільки в межах механічних (машиналих) дій застосовуються окремі елементи розумової діяльності та навпаки. Нарівні з цим такий симбіоз є цілком обґрунтованим, адже всі ці дії, незважаючи на їх різний характер, є компонентами монолітної і послідовної системи. Для цієї підсистеми характерні такі елементи, як механічні дії, пов'язані з втіленням розумових напрацювань у реальні дії, відповідно до вимог законодавства, зокрема шляхом своєчасного подання заяв, доказів у відповідній формі. В іншому випадку, згідно з ч. 2 ст. 131 ЦПК України, друга сторона може доводити, що докази подано несвоєчасно без поважних причин. Недотримання формальних вимог може

позбавляти доказову інформацію правового значення. Зокрема, не можна брати до уваги показання свідка, якому належно не повідомили про кримінальну відповідальність тощо.

5.3. Ментальна підсистема включає в себе процедури дослідження доказів та їх аналіз, які є її частинами і одночасно елементами доведення. Своєю чергою, першій частині відповідають усі дії з дослідження доказів за допомогою встановлених способів, які, наприклад, у порядку цивільного судочинства вчиняються на такій стадії судового розгляду справи, як судове слідство (ст. 179 ЦПК України). Друга ж частина підсистеми дає змогу проаналізувати інформацію, яка стала відома в результаті застосування різних способів дослідження доказів, заради формування нових доводів (тез, аргументів) чи модифікації наявних. У межах цієї підсистеми підлягають застосуванню специфічні елементи системи доведення, системне сприйняття інформації, коли кожному доказу надається окрема оцінка, а потім отримані щодо кожного з них відомості зіставляються на предмет суперечності тощо. Можна стверджувати, що відносно новий напрям сучасних досліджень у цивільному процесі, присвячений аналізу презумпцій і фікцій, також свідчить про великі обсяги розумової діяльності з підтвердження тих чи інших обставин та має передбачати застосування доводів.

5.4. Підсумкова підсистема доведення (оцінка доказів, доводів) є системою розумових дій, що здійснюються за результатами всебічного і ґрунтовного аналізу процесу доведення та відповідає такій процесуальній дії, наслідками якої є формування мотивів (доводів) уповноваженими суб'єктами в ході розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження. Хоча процесуальним законодавством і не встановлено можливості здійснення оцінки суб'єктами доведення, однак і брак прямих заборон щодо таких дій дає змогу особам, які беруть участь у складових цивілістичного процесу, здійснювати неофіційну оцінку доказів, доводів. Так, у цивільному судочинстві критичну оцінку сторонами всіх матеріалів справи передбачено робити на такій стадії судового розгляду справи, як судові дебати. Оцінка може включати в себе як проміжні, так і остаточні результати здійснення процесу доведення. Без такого розуміння не можна професійно вести процесуальну дискусію, зокрема сприйняти таке право сторони, як обмін репліками, коли на остаточні аргументи (доводи) протилежної сторони супротивник має відреагувати контраргументами.

5.5. Перевірочна підсистема виявляється в тому, що кожен суд, починаючи з суду першої інстанції і до Верховного Суду України, під час ухвалення та проголошення судового рішення має надавати оцінку вищезазначеним матеріалам справи і, зокрема, довести, що його рішення є законним і обґрунтованим, адже кожне рішення суду України може бути переглянуте судами вищих інстанцій чи Європейським судом з прав людини. До того ж перегляд рішень судів, актів нотаріусів, дій і рішень виконавців кардинально змінює процес доведення, оскільки, зокрема, для перегляду рішення суду потрібно змінити спрямованість доведення з матеріально-правової вимоги на виявлення та підтвердження неправомірності дій суду, рішення якого переглядається, або самого рішення як такого. Те саме стосується перегляду дій та актів нотаріусів і виконавців, які, на відміну від суддів

нижчих інстанцій, мають роз'яснити свої дії та прийняте ними рішення або керівникам, або особам, органам вищого рівня або суду. Усі підсистеми як складові системи доведення постійно корелюють між собою, взаємозумовлюючи перехід одного характеру дій в інші. На підставі формальної, ментальної підсистем суб'єкт оцінки надає або проміжний висновок щодо ходу розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження (ухвала про забезпечення доказів, постанова виконавця про відкриття виконавчого провадження, відкладення вчинення нотаріальної дії), або висновок про прийняття резолютивних актів чи вчинення відповідних дій (ухвалення рішення про задоволення чи відмову в задоволенні позову, поновлення стягувача на роботі, посвідчення доручення нотаріусом тощо).

дістали подальшого розвитку:

6. Наукові концепції вченого-процесуаліста С.Я. Фурси щодо:

- розмежування процесів доказування та доведення, що дало змогу не лише ґрунтовно дослідити зміст таких юридичних категорій, а й сформулювати теорію доведення з притаманними їй компонентами для цивілістичного процесу, істотно збагатити й удосконалити понятійний апарат тощо;

- виокремлення з-поміж наявних засобів доказування нового їх виду, а саме електронних доказів шляхом закріплення більш широкого їх сприйняття у формі інформаційно-технологічних засобів доказування, враховуючи новітні засоби фіксації інформації. З огляду на способи отримання електронної доказової інформації, визначено небезпеку широкого доступу до фіксації прав власності та речових прав від імені держави, оскільки в подальшому така інформація набуває офіційного статусу і буде використовуватися нотаріусами та іншими особами як достовірна;

- необхідності закріплення у законах України «Про нотаріат» і «Про виконавче провадження» норм, які визначали б право осіб на звернення до нотаріуса, виконавця положенням про право на доведення власної позиції, що дало змогу автору не лише виокремити специфічні риси такого звернення у межах складових цивілістичного процесу, а й сформулювати конкретні правові норми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що, ґрунтуючись на положеннях і висновках дисертаційного дослідження, зроблено низку пропозицій щодо кардинального перегляду підходів до підготовки та перепідготовки кандидатів на посади суддів, нотаріусів, державних виконавців, адвокатів, основний акцент у роботі яких має ставитися на розумовій діяльності в сфері аргументування, аналізу аргументів інших осіб, а також подальшого удосконалення чинного законодавства України у сфері доказування та доказів. Основні положення дисертації можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальших наукових досліджень як універсальної моделі доведення в цілому, так і її специфічних ознак у різних юридичних процесах, а також сприятимуть поглибленому вивченню сутності окремих структурних компонентів досліджуваного процесу, а саме доказів, засобів доказування, процесу доказування, доводів та притаманних їм складових, форм, процедур з позиції не

лише врахування їх особливостей (квінтесенції), а й кореляційних зв'язків з суміжними правовими категоріями;

- у сфері правотворчості. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані як для удосконалення чинного нотаріального процесуального, цивільного процесуального та виконавчого процесуального законодавства, так і для розроблення нових законопроектів, що стосуються досліджуваних питань (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 25 травня 2015 року).

- у правозастосовній діяльності. Результати дослідження можуть не лише вдосконалити діяльність осіб, які беруть участь у межах складових цивілістичного процесу, та стати їм у пригоді під час розгляду конкретних цивільних справ, вчинення нотаріального, виконавчого провадження, а й можуть покращити здійснення процесів доказування і доведення компетентними суб'єктами, зокрема нотаріусами, суддями, державними, приватними виконавцями, адвокатами та ін., для дотримання основних вимог під час ухвалення ними рішень чи здійснення професійної діяльності;

- у навчально-методичній роботі. Результати дослідження можуть бути використані під час підготовки до лекційних та семінарських занять, розробки методичних рекомендацій, відповідних розділів навчальних посібників і підручників, викладання курсів і спецкурсів таких навчальних дисциплін, як «Цивільний процес», «Теорія нотаріального процесу», «Теорія виконавчого процесу», «Адвокатура України», «Особливості виконання рішень та ухвал господарських судів», «Процедурні особливості виконання ухвал про забезпечення позову», «Участь адвоката у цивільних справах» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є особистим авторським дослідженням теорії доведення у цивілістичному процесі. У даній дисертаційній праці не використано жодних матеріалів і висновків кандидатської дисертації автора («Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України», 2009 р.). Всі висновки, викладені в дисертації, автор розробив особисто з урахуванням наукових позицій провідних учених, нормативно-правових актів та практики їх застосування.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на засіданнях кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протоколи № 4 від 19 грудня 2014 року, № 5 від 28 березня 2015 року, № 7 від 17 березня 2016 року). Основні наукові висновки були оприлюднені на шести міжнародних науково-практичних конференціях: «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.), «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.), «V Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького» (м. Київ, 16 лютого 2012 р.), «Теорія і практика сучасної юриспруденції» (м. Херсон, 13-14 грудня 2013 р.), «Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія» (м. Київ, 16 лютого 2013 р.), «Актуальні проблеми теорії і практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія» (м. Київ, 16 лютого 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в опублікованій монографії, 22 наукових працях, зокрема 18 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, та прирівняних до них публікаціях у виданнях України, включених до міжнародних науково-метричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують тринадцять підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 510 сторінок, з них основна його частина без урахування списку використаних джерел та додатків складає 408 сторінок машинописного тексту. Дана праця вміщує 2 додатки та 510 найменувань у списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами; визначено його мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, розкрито наукову новизну одержаних результатів, окреслено їх практичне значення, подано відомості про апробацію та опублікування результатів, означено особистий внесок здобувача, структуру та обсяг роботи.

Перший розділ «Теоретичні основи доведення в цивілістичному процесі та його права природа, методологія, функції, принципи» складається з трьох підрозділів, де досліджуються понятійний апарат доведення з притаманними йому складовими у цивілістичному процесі, його онтологічна сутність та місце в системі права України, у тому числі вироблено теорію доведення в цивілістичному процесі, з'ясовано її склад, зміст, методологію, функції, принципи.

У підрозділі 1.1 *«Понятійний апарат доведення та його елементів у цивілістичному процесі»* аналізуються законодавчі положення, що закріплюють досліджувану категорію та суміжні з нею явища у певних видах юрисдикційних процесів (нотаріальному, цивільному, виконавчому), їх семантичні значення, різноманітні наукові погляди. Щодо таких елементів вдалося підтвердити справедливості концепції вченого-процесуаліста С.Я. Фурси про необхідність виокремлення нової категорії із звичного процесу доказування в цивільному процесі, а саме доведення, як більш ширшого поняття з виділенням об'єктивних передумов, притаманних йому складових (доводи (тези, аргументи), докази, доказування). У роботі розкрито їх зміст, характерні риси, досліджено вказану правову категорію в межах такого наукового об'єднання, як цивілістичний процес. Встановлено, що доведення як елементарне явище у цивілістичному процесі має передбачати технологію формування доводів з урахуванням юридичних обставин, які передбачені в законі й урегульовують такі правовідносини, та юридичних обставин реальних правовідносин, які виникли між суб'єктами заради досягнення того матеріального блага, яке стимулювало звернення до уповноважених осіб, а побудова конкретних видів доводів (тези чи аргумента) прямо залежить від

наявності доказу в межах конкретної цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження, кореляційні взаємозв'язки яких відображено схематично. Всі доводи, які використовуються у процесі доведення, мають загальне підпорядкування матеріальним чи процесуальним вимогам як способам досягнення матеріальних благ, що зумовлює найбільш важливі варіанти вибору основного напрямку своєї діяльності в межах цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження. Своєю чергою, представлення всіх складових доведення перед суб'єктами цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження має здійснюватися з певним акцентом на ту особу, яка прийматиме остаточне рішення про задоволення вимог чи заперечень, вчинення дії або про відмову в її вчиненні, що становить зміст структури доведення, яка складається з тез, аргументів та їх демонстрації, а у разі незгоди з відповідними складовими доведення підлягає застосуванню структура їх спростування.

У підрозділі 1.2 «Онтологічна сутність доведення в цивілістичному процесі та його місце в системі права України» встановлюється теоретичне підґрунтя дослідження з урахуванням його структурних компонентів та особливостей застосування у межах окремих складових цивілістичного процесу. Це дозволило розглянути таку категорію не лише з позиції її широкого, вузького значення, об'єктивного чи суб'єктивного сприйняття, виділивши його як певну систему різнорідних дій з притаманними їй підсистемами, а й виробити власну системну модель доведення в цивілістичному процесі на прикладі позовного провадження цивільного судочинства, яка дає змогу не лише зрозуміти кореляцію всіх структурних елементів у середині такої системи, їх взаємозумовленість, а й консолідувати всі складові заради сприйняття її цілісного конструкту. До того ж така модель є універсальною основою для вироблення як системи доведення і в інших видах проваджень цивільного судочинства, так і окремих складових цивілістичного процесу з урахуванням конкретних правовідносин, що стали предметом розгляду певної цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження, з диференціацією винятків, властивих кожному компоненту такого процесуального утворення.

Встановлено, що для застосування тих чи інших прийомів ще до початку розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження слід визначитись із стратегією, яку особа бажає обрати залежно від мети, яку в кінцевому підсумку перед собою ставить. Така стратегія може будуватись як на законних і справедливих методах досягнення певного результату, так і не на завжди виправданих морально і відповідних законодавству методах досягнення поставленої мети. Саме в останніх випадках диктується зловживання правом. До таких можуть бути віднесені штучні позови, фіктивні докази, зокрема неправдиві показання свідків, незаконні методи впливу на суддів тощо. Автор пропонує власні визначення стратегії і тактики у цивілістичному процесі та аналізує їх види.

З'ясовано, що доведення є комплексним міжгалузевим правовим інститутом цивілістичного процесу, який структурно вміщує такі субінститути, як докази, засоби доказування, доказування, доводи.

У підрозділі 1.3 «Теорія доведення в цивілістичному процесі та її компоненти: зміст, методологія, функції, принципи» проведено аналіз матеріалу щодо доповнення, удосконалення, розширення чинних гіпотез, концепцій щодо доведення в окремих складових цивілістичного процесу, з органічним зіставленням норм законодавства, що регулюють відповідну наукову проблему. Базовими стали основні поняття філософії, логіки, психологічні методи і прийоми як невід’ємні складові суб’єктивних чинників доведення. У результаті вдалося не лише виділити новий напрям (частину) дослідження, зокрема впровадження наукових розробок у межах навчального процесу поряд з удосконаленням наявних, а й виробити теорію доведення, під якою слід розуміти сукупність інформації про сутність доведення, доказування, доказів, засобів доказування, доводів та інших взаємопов’язаних елементів у ракурсі їх розвитку, диференціації та взаємодії. Прикладне ж значення такої науки полягатиме в оволодінні особами знаннями про доведення, а не тільки усічене сприйняття такої важливої процедури через призму доказування, що дозволить підняти рівень правової допомоги громадян та юридичних осіб до рівня верховенства права.

З’ясовано, що структуру теорії доведення складають предмет дослідження (всі галузі права, що містять складові доведення), об’єкт (комплекс інформації, що входить до такої науки), суб’єкт пізнання (людина, яка здійснює таку пізнавальну діяльність щодо об’єкта, має певні навички щодо розумового аналізу, ознайомена з логічними прийомами, методами та побудовою методики такого дослідження) та методологія (сукупність методів як способів наукового пізнання, основними з яких можна виокремити матеріалістичну діалектику, спостереження, порівняння, експеримент, розумове конструювання, сходження від абстрактного до конкретного, методи історичний та логічний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, аналогії тощо). Головне ж призначення відповідної теорії розкривається завдяки тим функціям, які вона виконує в межах наукової доктрини, профільних установ, заінтересованого кола суб’єктів та суспільства в цілому, і опосередковується еволюцією модифікацій таких знань залежно від ґрунтовності й цілеспрямованості їх досліджень. Додатково до цього обґрунтовано, що функцію доведення слід сприймати широко і без шаблонних стереотипів, оскільки саме такий варіант визначення функцій дасть змогу більш ґрунтовно говорити про розвиток права взагалі та судочинства, нотаріального, виконавчого процесів зокрема. Наближаючись до зарубіжних зразків змагального процесу, до ЦПК України було внесено істотні зміни щодо можливості перегляду Верховним Судом України рішень касаційної інстанції в разі неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах (п. 1 ч. 1 ст. 335 ЦПК України). Але таке положення потребує підняти процес доведення на ще вищий рівень, коли потрібно буде не просто підібрати певні норми законодавства, а й тлумачити їх на предмет правильного застосування з урахуванням подібності та відмінності двох справ.

З іншого боку, це положення допускає можливість прийняття двох різних рішень касаційною інстанцією, що має зумовлюватися високим рівнем доведення

прав осіб з урахуванням реальних обставин справи і кваліфікації представника. Отже, таке положення свідчить про позитивізм права в цивільному судочинстві, коли не зовсім обґрунтоване рішення касаційної інстанції може бути «замінене» на таке, яке більше відповідає правам осіб. Крім того, таке положення мало б нівелювати постанови Пленуму Верховного Суду України та інших вищих судів, у яких «диктується» порядок застосування тих чи інших норм законодавства, що наперед звужує можливості доведення прав осіб у конкретній справі.

З'ясовано, що комплексна міжгалузєва природа доведення зумовлює комплексний взаємозв'язок з його сутністю, а його багатоаспектне утворення має включати в себе як правові принципи, так і принципи інших суспільних наук (філософії, логіки, психології). Це дало змогу виділити такі принципи доведення, як об'єктивність; пізнаваність; принцип творчої активності, впровадження у практичну діяльність, а також ті, що притаманні окремим галузям, які розкривають зміст такого явища (змагальність, диспозитивність, сприяння особам тощо).

Другий розділ «Структура доведення в цивілістичному процесі: сутність, система та її елементи, взаємодія» складається з п'яти підрозділів, у яких досліджуються структура доведення та суть її змістовних елементів, зокрема квінтесенція доказів, засобів доказування, їх значення у процесі доведення; компоненти доказування в аспекті конкатенації з доведенням, оцінка доказів і доводів як складова доведення в цивілістичному процесі.

У підрозділі 2.1 «Квінтесенція доказів та їх значення в системі доведення в межах цивілістичного процесу» встановлено, що доказ є комплексним міжгалузєвим утворенням, яке поєднує норми не лише різних галузей права, а й різних його частин. Обґрунтовано доцільність формування понятійного апарату для позначення доказів, що використовуються особами, які беруть у них участь, для доведення обраної правової позиції і мають умовний характер в силу суб'єктивності їх сприйняття відповідними особами аж до моменту ухвалення судового рішення, вчинення юридично значимої дії (релятивні докази), та доказів, які були прийняті судом за основу під час ухвалення рішення (офіційні (визнані)), які були відхилені під час прийняття або їх оцінки судом (невизнані), а також потенційні докази, що можуть бути реалізовані у разі перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Автор здійснює систематизацію доказів за різними підставами у підгрупи залежно від різних критеріїв. Зокрема, з позиції сфери їх застосування – на природні (презюмовані), які не потребують залучення встановлених державою механізмів охорони, захисту чи відновлення, та вимушені (юрисдикційні, альтернативні) – застосовувані в межах професійної діяльності уповноваженим державою органом чи особою (рішення суду, постанова державного виконавця, посвідчення чи засвідчення нотаріального акта тощо); за якісним станом – на неекспансивні (ідилічні), які потенційно можуть використовуватися для доведення, але особа, яка бере участь у справі, провадженні, ще навіть не аналізувала їх, носії на предмет можливості отримати з них доказову інформацію та стеничні – які не лише подані уповноваженому суб'єкту (нотаріусу, суду, виконавцю) у межах конкретної справи,

провадження, а й попередньо проаналізовані та оцінені особами, які їх залучали у межах відповідних складових цивілістичного процесу.

У підрозділі 2.2 «Засоби доказування в системі доведення в цивілістичному процесі» проведено наукове зіставлення доктринальних вчень щодо сутності засобів доказування та їх складових елементів з семантичним значенням їх ключових слів, передовими інноваційними технологіями. Запропоновано авторську кваліфікацію таких засобів у цивілістичному процесі, як узагальнених, кваліфікованих, згрупованих за спільними ознаками об'єктів, які містять доказову інформацію про юридичні обставини цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження. Вони мають матеріальну природу, процесуальну форму та особливі способи їх залучення і використання у межах складових цивілістичного процесу, тому обґрунтовано необхідність зміни найменувань їх структурних компонентів, зокрема речових доказів на речі, письмових доказів на документацію, висновків експертів на результати діяльності осіб, які мають спеціальні знання, а також доповнення наявних новим видом – інформаційно-технологічними засобами доказування з обов'язковим розкриттям їх змісту. З'ясування характерних особливостей кожного з таких видів доказів дало змогу, з одного боку, виокремити спільні риси для правильного їх згрупування в межах конкретних груп, а з іншого – розробити критерії для відмежування за схожості їх характерних ознак, і, звісно, запропонувати нормативне закріплення їх понять у межах складових цивілістичного процесу. Слід зазначити, що у ЦПК України має місце перелік засобів доказування, а нотаріальне та виконавче процесуальне законодавство взагалі не систематизує форми вираження доказової інформації, але об'єктивно потребується їх належна кваліфікація як самотійна, так і сукупна, що вимагає додаткових досліджень. До того ж доведено виправданість використання у нотаріальному та виконавчому процесах такого терміна, як «свідок». Адже особа в цих процесах може отримувати відомості про важливі юридичні обставини, зокрема такі, що можуть охоронятися нотаріальною таємницею, що зумовлює визначення у межах таких процесів спеціального статусу свідка, з урахуванням тих обставин, в яких він має бути присутнім. Зокрема, в ЦК України визначено участь свідка під час посвідчення заповіту, а це має диктувати певні наслідки реалізації цього положення у межах складових цивілістичного процесу.

У підрозділі 2.3 «Доказування як формальна підсистема доведення в цивілістичному процесі: правова природа та елементи» комплексно досліджено інтенції підсистем доведення, їх специфічних особливостей залежно від характеру дій, які вчиняються з елементами доведення (докази, засоби доказування, доводи) та іманентної сутності операцій з доказами для їх залучення в окремі складові цивілістичного процесу, з'ясовано невідповідність наукових поглядів щодо змістовного навантаження терміна «доказування» внаслідок необґрунтованого його застосування. Запропоноване власне визначення доказування у цивілістичному процесі як сукупності правомочностей уповноважених державою суб'єктів з розгляду цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження з урегулювання процесуальних прав і дій осіб, які беруть у них участь, у порядку, встановленому чинним законодавством, зокрема щодо залучення у справу,

нотаріальне та виконавче провадження доказів на підтвердження або спростування обставин, на які такі особи посилаються як на підставу своїх вимог, заперечень, доводів чи мають інше значення для розгляду справи, вчинення провадження для забезпечення в подальшому на їх основі належного процесу доведення з метою досягнення сприятливого для них результату розгляду відповідної справи, вчинення провадження. Водночас виділено трикомпонентну структуру доказування, яка включає в себе збирання, забезпечення та подання доказів нотаріусу, суду (судді), виконавцю. Їх визначення автор пропонує для нормативного закріплення у ЦПК України, законах України «Про нотаріат» і «Про виконавче провадження». Також наведено шляхи вирішення проблем, пов'язаних з їх реалізацією на практиці.

У підрозділі 2.4 «Зміст та елементи ментальної підсистеми доведення в цивілістичному процесі» встановлено не лише структуру такої підсистеми, а й її сутність та основне призначення. Під дослідженням доказів у вузькому змісті слід розуміти виокремлення з них доказової інформації, що водночас є частиною підсистеми доведення. У широкому змісті цю стадію слід сприймати як комплекс послідовно вчинюваних процесуальних дій і розумових висновків уповноважених суб'єктів з розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження та осіб, які беруть у них участь, щодо пізнання їх сутності (носія, змісту) для перевірки вимог щодо належності, допустимості, достовірності, достатності доказової інформації, отриманої з різних доказів у конкретній справі (провадженні) для встановлення певних юридичних обставин у їх взаємному зв'язку для їх подальшого аналізу на підтвердження юридичних обставин справи, з якими особи пов'язують підставу своїх вимог, заперечень. Виявлено, що якісні показники осмислення суб'єктами доведення іманентної сутності доказової інформації та її зв'язку з доказом, ставлення до предмета доведення, наявних правових позицій осіб, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні, складають процедуру пізнання в межах такої частини, які поділяються на ознайомлювальне (інформаційне); прелімінарне (попереднє); конститутивне (фундаментальне); заключне (підсумкове) пізнання. Сформульовано визначення пізнання у цивілістичному процесі як діяльності суб'єктів доказування/доведення, спрямованої на встановлення юридичних обставин цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження, результатом якої є отримання релятивних доказів на підтвердження чи спростування обраної правової позиції особи, яка бере участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні. Підкреслюється, що спрямуванням та, відповідно, результатом діяльності суб'єктів доведення в межах такої частини є отримання релятивних доказів.

Обґрунтовано, що складність сприйняття певного виду діяльності зумовлюється тим, що багато хто з фахівців цих професій орієнтується на стереотипи, не завжди досконалі норми законодавства, тому потенційно здатні на помилки в неординарних ситуаціях. Зокрема, у статтях 58, 59 ЦПК України сформульовано правила щодо належності й допустимості доказів, що в цивільному судочинстві трансформується в неприйняття доказів судом. Це є грубим порушенням зазначених норм і ст. 129 Конституції України щодо свободи в наданні суду доказів та може використовуватись як привід для подальшого скасування

рішення суду. Саме тому в ч. 2 ст. 58 ЦПК України встановлено право на обґрунтування належності конкретного доказу тощо. Вимога ж щодо достатності доказів перебуває в діалектичному зв'язку з їх достовірністю, адже саме сукупність достовірних доказів дає змогу достеменно, повною мірою встановити наявність або відсутність тієї чи іншої обставини, а також з позицією іншої сторони, яка може заперечувати проти їх достовірності або визнавати певну обставину. Доведено, що зміст таких вимог, нарівні з належністю і допустимістю, має бути нормативно закріплений у цивільному процесуальному, нотаріальному процесуальному та виконавчому процесуальному законодавстві.

Другою ж частиною ментальної підсистеми доведення слід вважати аналіз релятивних доказів як комплексу розумових операцій, що здійснюються уповноваженими суб'єктами з розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження та особами, які беруть у них участь, з релятивними доказами. Складність оцінки доказів у процесі доведення зумовлюється встановленням належності, допустимості, достовірності, достатності доказової інформації у взаємному зв'язку зазначених параметрів для підтвердження юридичних обставин, коли особи, які беруть участь у доведенні, намагаються спростувати або хоча б поставити під сумнів доказове значення для справи отриманої з доказів інформації і одночасно відбувається ініціювання процесуальних заходів і «накопичення» процесуальної інформації. Тобто в реальній справі, провадженні має місце величезний інформаційний потік, де кожна сторона використовує різноманітні способи досягнення бажаного результату, який і зумовлює правову позицію, відповідну поведінку, застосовувані процесуальні заходи тощо. Водночас інформація про процес розгляду справи чи вчинення провадження надається не завжди послідовно, що вимагає від учасників процесу доведення постійної систематизації інформації за її правовим значенням та впливом на правову позицію тощо.

Охарактеризовано види розумових операцій, які можна і доцільно застосовувати суб'єктам доведення на такій частині ментальної підсистеми доведення (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення, класифікація). Також пропонуються власні методики дослідження та аналізу доказів, специфіка яких розкривається залежно від стадії розгляду справи, виду доказів, законодавчих вимог, які ставляться до рішень уповноважених суб'єктів у межах нотаріального, цивільного, виконавчого процесів. Одне очевидно, що фахівці мають володіти навичками роботи з величезними масивами різнорідної інформації, а також навчитися швидко реагувати на аргументи процесуальних опонентів тощо.

У підрозділі 2.5 «Оцінка доказів і доводів як завершальна стадія доведення в цивільному процесі» обґрунтовано структуру оцінки, яка включає в себе уповноваженого суб'єкта, об'єкт та імперативні вказівки. Встановлено неможливість здійснення уповноваженим суб'єктом «нормативної» оцінки доказів і відповідної інформації, хоча у багатьох нормах ЦПК України вимагається від суду навести ті докази, якими він керувався під час ухвалення рішення. Автор доводить, що аналогічні вимоги мають бути властивими також і виконавчому та нотаріальному процесам, адже уповноважені особи повинні зазначати підстави для

прийняття юридичного акта, вчинення юридично значимої дії чи відмови у цьому (постанови нотаріуса, виконавця, посвідчення правочину тощо). Отже, раніше позначена специфіка процесу доведення в межах цивілістичного процесу має відобразитися на компетенції уповноважених осіб, а саме найбільш унормованою та формалізованою має бути оцінка доказів у тих процесах, де доведення є винятковим явищем, – це наказне і виконавче провадження. На підставі такого аналізу доведено необхідність доповнення вимог щодо законності, обґрунтованості актів уповноваженого суб'єкта новою ознакою, а саме вмотивованістю.

З'ясовано, що оцінка може бути як проміжною, для підбиття підсумків окремої процесуальної дії, певної стадії розгляду справи, провадження чи їх окремої частини, так і остаточною, на підставі якої закінчується розгляд відповідної цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження. Тому складно сприймати і допускати остаточну проміжну оцінку та акт уповноваженої особи, коли допускається оголошувати коротке рішення суду (фактично, резолютивну частину рішення) без належного його мотивування, тобто тоді, коли суд ще не завершив оцінку доказів, доводів і не виклав мотивувальної частини рішення письмово. Особливо це недоречно для суду апеляційної інстанції і для рішень, які підлягають негайному виконанню, через те, що такі рішення набувають законної сили, і зупинити їх дію дуже складно, адже обґрунтовано оскаржити лише резолютивну частину рішення не можна.

Третій розділ «Особливості доведення під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства України як складової цивілістичного процесу» складається з трьох підрозділів і висвітлює на підставі виробленої універсальної моделі доведення її особливості під час її використання у такій складовій цивілістичного процесу, як цивільний процес залежно від притаманних останньому видів проваджень (наказне, позовне, окреме) та їх специфічних ознак, процедур здійснення.

У підрозділі 3.1 *«Доведення під час розгляду справ позовного провадження у порядку цивільного судочинства України»* виокремлено критерії особливостей доведення у цивільному процесі порівняно з іншими складовими цивілістичного процесу, серед яких виділено такі: 1) здійснення діяльності особами, які беруть участь у справі, на основі змагальності та диспозитивності; 2) характер діяльності уповноваженого суб'єкта з розгляду справи (суд може бути як суб'єктом доказування, так і суб'єктом доведення в силу імперативних вказівок закону та з метою виконання встановлених вимог до змісту судового рішення); 3) наявність державного примусу (суд наділений державною владою щодо застосування примусових заходів, передбачених главою 9 ЦПК України), критерій кореляції часу виникнення спірних обставин та часу встановлення їх судом (можливість використання судового механізму з'являється вже після виникнення відповідних обставин, тобто суд, розглядаючи справу, має реконструювати події минулого). Саме у межах цивільного судочинства процес доведення виявляється у широкому розумінні, об'єктивному та суб'єктивному сприйнятті. Обґрунтовано, що позовному провадженню повністю притаманний такий вид доведення, як спростування, адже під час судових дебатів сторони здійснюють критичний аналіз усіх матеріалів

справи, доводів осіб, які беруть у ній участь, юридичних обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтвердження їх належними, допустимими, достовірними та достатніми доказами тощо. Позиція у справі в межах цивільного судочинства залежить не лише від належного здійснення доведення зі свого боку, але й від повноти та якості використання такого процесу опонентом. Він, не визнаючи позиції заявника повністю чи частково, може використовувати цілий комплекс контрзаходів, як-от заперечення, контрдокази, контрдоводи у межах такого виду доведення, як спростування. І хоча ст. 60 ЦПК України покладається тягар доведення на всіх осіб, які беруть участь у справі, незважаючи на те, доводять вони свої вимоги чи заперечення, однак набір елементів спростування може невід'ємно залежати від набору елементів доведення (зокрема, теза позивача може бути спростована як контртезою, так і більш вагомим видом доводу, а саме контраргументом). На прикладі конкретних категорій справ позовного провадження не лише вдалося наочно відобразити структуру доведення та спростування, їх особливості, методику діяльності особи, яка бере участь у справі, залежно від «набору» доказової бази, процесуальної поведінки особи щодо здійснення доведення, а й запропонувати конкретні зміни до чинного законодавства України щодо досліджуваних категорій.

У підрозділі 3.2 «Специфіка доведення під час розгляду справ наказного провадження у порядку цивільного судочинства України» констатується неможливість доведення у широких межах. Адже, по-перше, розгляд вимог, за якими може бути видано судовий наказ, допускається тільки за умови відсутності будь-якого спору, в разі ж виникнення спору про право матеріальне відповідна заява має залишатися без розгляду (ст. 100 ЦПК України), але в цьому виді провадження не передбачено варіанту розгляду будь-якого спору; по-друге, такий компонент структури доведення, як демонстрація обраної правової позиції може застосовуватися заявником лише за умови подання боржником заяви про скасування судового наказу та подальшого її прийняття судом до розгляду; по-третє, закріплення можливості боржником у разі незгоди з виданим судовим наказом подати заяву про його скасування свідчить про наявність і у межах наказного провадження такого виду доведення, як спростування, поряд із цим характеристика процедури розгляду такої заяви лише загальною вказівкою на обов'язок суду з'ясувати думку осіб, які беруть участь у такому «розгляді», суттєво звужує структуру такого спростування; по-четверте, як до заяви про видачу судового наказу, так і заяви про його скасування мають бути додані докази, видом яких можуть бути лише письмові (документація. – Т.К.). Також з'ясовано, що саме від правильності змісту та форми заяви про видачу судового наказу, повноти підтвердження обставин за рахунок доданої до неї документації залежить доведення обраної правової позиції та задоволення такого звернення судом, що свідчить про надання переваги у межах наказного провадження саме формальній підсистемі доведення, своєю чергою, ментальна підсистема для осіб, які беруть участь у справі, як правило буде поза межами судового розгляду через відсутність такої складової судового розгляду, як судові засідання для вирішення питання видачі судового наказу та недеталізованої процедури розгляду заяви про скасування судового

наказу, натомість ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення у межах підсумкової підсистеми прямо залежить від належного здійснення судом усіх частин ментальної підсистеми доведення.

У підрозділі 3.3 «Характерні риси доведення при розгляді справ окремого провадження у порядку цивільного судочинства України» встановлено, що хоча для окремого провадження і характерне обмежене доведення через відсутність спору про право матеріальне (ч. 6 ст. 235 ЦПК України), але закріплені ч. 3 ст. 235 ЦПК України винятки із загальних правил щодо змагальності та меж судового розгляду не виключають застосування інших положень ЦПК України, які компонентно входять до процесу доведення (статті 60, 179, 212, ч. 3 ст. 213 ЦПК України, п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПК України тощо). Це дозволяє зробити висновок про поширення необхідності встановлення наявності або відсутності певних юридичних обставин на підставі зібраних і поданих суду доказів, які дослідили, проаналізували та оцінили особи, які беруть участь у справі, та суд і у межах окремого провадження. Але, на відміну від наказного та позовного провадження, саме встановлення таких обставин і є предметом як доказування, доведення, так і розгляду справи. До того ж через виключення законодавцем під час розгляду справ окремого провадження необхідності застосування принципу змагальності цілком обґрунтовано суду надано право, згідно з ч. 2 ст. 235 ЦПК України, з метою з'ясування обставин справи за власною ініціативою витребувати необхідні докази, що додатково підтверджує здійснення процесу доказування, в якому поряд з особами, які беруть участь у справі, активну роль має відігравати і суд, причому без будь-яких додаткових ініціатив для цього з боку інших учасників процесу, тобто суд є суб'єктом доказування.

З'ясовано, що обмеження доведення у таких категоріях справ полягає в тому, що немає потреби доводити та/або заперечувати матеріально правові вимоги особи через відсутність спору про право матеріальне в окремому провадженні. Водночас заявники та заінтересовані особи мають увесь комплекс прав, передбачених ч. 1 ст. 27 ЦПК України, які не обмежені ані стадіями, ані їх конкретними частинами, як того вимагає ч. 2 ст. 27 ЦПК України щодо справ позовного провадження. Доведено, що у порядку окремого провадження кардинально змінюються функції суду, з рекомендаційних, допоміжного і роз'яснювального характеру, як це встановлено ч. 4 ст. 10 ЦПК України, на зобов'язуючі (ч. 1 ст. 235 ЦПК України). Поширення в тому числі й загальних вимог щодо змісту судового рішення і для справ окремого провадження підтверджує віднесення суду до складу суб'єктів доведення. Завдяки аналізу трьох самостійних видів проваджень під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства доведено, що у визначенні окремого провадження правильно буде вести мову про нього як вид провадження, за яким розглядаються справи у порядку цивільного судочинства, що і має бути закріплено у ч. 1 ст. 234 ЦПК України. Розкрито специфіку здійснення доведення в окремих категоріях справ окремого провадження.

Четвертий розділ «Особливості доведення у позасудовій та постсудовій компетенції складових цивілістичного процесу» складається з двох підрозділів, у яких досліджується специфіка доведення у межах нотаріального і виконавчого

процесів, завдяки яким особи можуть як реалізувати права, так і здійснити охорону та відновлення прав, свобод чи інтересів.

У підрозділі 4.1 «Специфіка доведення у нотаріальному процесі» виділено, що характерною ознакою діяльності уповноваженого суб'єкта у нотаріальному процесі є відсутність у нього будь-якої заінтересованості у вчиненні нотаріального провадження, адже особи, які беруть у ньому участь, мають самостійно зібрати та подати нотаріусу докази для задоволення мети їх звернення. Водночас повинні робити це вчасно для уникнення ускладнень у вчиненні нотаріальних дій (відкладення, зупинення або відмова у вчиненні). Наряду з цим акцентується увага, що безспірність нотаріального процесу та близькість позицій основних його учасників зовсім не означає автоматичного задоволення нотаріусом відповідних звернень, оскільки він може і відмовити у цьому з підстав, передбачених ст. 49 ЗУ «Про нотаріат». З огляду на це, встановлено, що, формуючи критерії доведення у нотаріальному процесі, слід враховувати його безспірну юрисдикційну форму, адже в усіх інших випадках нотаріус зобов'язаний згідно з ч. 4 ст. 42 ЗУ «Про нотаріат» зупинити вчинення нотаріальної дії до вирішення справи судом.

З урахуванням можливості застосування нотаріусом такої частини доказування, як забезпечення доказів (наприклад, у разі коли особа померла, а спадкоємці не мають правостановлюючих документів на спадкове майно чи для підтвердження або спростування сумнівів щодо поданих особою (особами) документів) доведено, що він може відноситися до суб'єктів доказування лише у випадках, передбачених законом, чи з метою сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні їх прав і охоронюваних законом інтересів виключно за ініціативою осіб, які беруть участь у вчиненні нотаріального провадження. Доведення у такій складовій цивілістичного процесу слід розглядати у вузькому його розумінні та суб'єктивному сприйнятті. Поряд з цим обґрунтовано, що у виняткових випадках у нотаріальному процесі доведення може здійснюватись і у широких межах, яке констатується або за окремими категоріями проваджень (наприклад, у провадженнях з оформлення спадкових прав, посвідчення правочинів), або у разі певних процесуальних дій (зокрема відмови у вчиненні нотаріальної дії). Незважаючи на безспірну юрисдикційну форму нотаріального процесу, а також з урахуванням можливості оскарження нотаріальної дії, відмови у її вчиненні чи оскарженні нотаріального акта обґрунтовано, що в його межах у випадках, передбачених законом, мають вияв усі наявні підсистеми доведення. До того ж за наявності певних логічних і психологічних передумов та визначених законом підстав уповноважений державою суб'єкт може переходити від процесу доказування до процесу доведення і навпаки, оскільки в нотаріальному процесі особа може перебувати в стані сп'яніння, під загрозою тощо. Отже, потребуватиметься довести наявність певних критеріїв, щоб у подальшому з'явилася можливість довести такий стан (наприклад, допускається залишитися нотаріусу з такою особою наодинці, щоб з'ясувати, звідки у людини страх в очах, чому в неї тремтять руки тощо). Але на практиці слід ретельно розмежовувати дії з доказування та доведення уповноваженими суб'єктами, оскільки досить часто нотаріуси намагаються авторитарно запропонувати певний вид договору або його

умови, з якими не згодні сторони договору. Водночас дії такого суб'єкта з вчинення нотаріального провадження мають бути підпорядковані, крім вимог законодавства, й певній правовій логіці.

Акцентовано увагу, що невід'ємною складовою професійної діяльності нотаріуса є звернення до Єдиних та Державних реєстрів, а виконання функцій реєстратора таких інформаційних систем свідчить про те, що кожний процесуальний крок нотаріуса супроводжується створенням нових інформаційно-технологічних доказів. Наприклад, посвідчений заповіт є підставою внесення численних записів як на паперових носіях, так і в електронних реєстрах. Отже, об'єктивно, відсутність одного із записів важко назвати підставою для визнання правочину недійсним, але виникає передумова для перевірки діяльності нотаріуса в силу невідповідності його дій вимогам закону тощо.

Те, що нотаріус не наділений державним примусом, свідчить про можливість застосування у його процесуальній діяльності лише засобів переконання, стимулювання осіб до належної поведінки у процесі шляхом попередження про можливість настання несприятливих наслідків для особи у вигляді відмови у вчиненні нотаріальної дії, а критерій часу виникнення обставин поширюється як на події минулого, теперішнього та майбутнього.

Специфіка ж доказування та доведення у нотаріальному процесі суттєво відрізняється від цивільного процесу, оскільки нотаріус та особи, які беруть участь у нотаріальному провадженні, в його процесі набувають певних прав і обов'язків, створюючи водночас для себе певні правові наслідки і обставини, що ними встановлюються, які можуть стосуватися як подій минулого (наприклад, факт спільного проживання з померлим), так і теперішнього (посвідчення факту, що громадянин є живим) і в тому числі майбутнього (заповіт). До того ж для вчинення відповідних юридично значимих дій нотаріус має ретельно встановити обставини дійсності, як-то відповідність особи, що звернулася за його вчиненням, поданим нею документам (ст. 43 ЗУ «Про нотаріат»), однакового розуміння сторонами значення, умов правочину та його правових наслідків для кожної зі сторін (ч.11 ст. 44 ЗУ «Про нотаріат») тощо.

У підрозділі 4.2 «Доведення у виконавчому процесі: сутність, характерні ознаки» встановлено, що доведення у його межах є найбільш обмеженим за своєю суттю. Але під час оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби як скаржник, так і особи, які беруть участь у виконавчому провадженні, а особливо виконавець повинні мати можливість застосувати увесь комплекс заходів як для доведення обставин неправомірності процесуальної поведінки уповноваженого державою суб'єкта з примусового виконання рішень, так і широкі можливості використання заходів спростування таких обставин.

Підкорення дій державного, приватного виконавців під час виконання загальнообов'язкових рішень судів та інших органів виключно вимогам закону та необхідність обґрунтування за допомогою поданих доказів своїх рішень, дій, наведення мотивів, з яких вони прийшли саме до таких висновків, характеризує універсальну модель доведення у виконавчому процесі у вузькому її розумінні та

суб'єктивному сприйнятті, що не виключає наявність усіх підсистем доведення у його межах. Поряд із цим можливість вчинення виконавчого провадження перебуває у прямій залежності не тільки від дій осіб, які беруть у ньому участь (стягувач, боржник) у межах доказування, доведення, а й від неухильного виконання уповноваженими особами усіх вимог закону.

З'ясовано, що, вчиняючи виконавчі дії, виконавець має належним чином кваліфікувати дії стягувача, боржника та інших осіб, які беруть участь у виконавчому провадженні, а за наявності в діях боржника ознак адміністративного правопорушення або кримінально караного діяння повинен забезпечити докази та притягти до адміністративної відповідальності винну особу або скласти акт про порушення і звернутися до органів досудового розслідування з повідомленням про вчинення кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 76 Закону України «Про виконавче провадження»). Тобто в межах виконавчого процесу юридичні обставини мають фіксуватися, в тому числі шляхом забезпечення доказів уповноваженою особою, тобто суб'єктом доказування, та належно кваліфікуватися, що вже входить до складу процесу доведення. Також встановлено, що виконавець у силу основних функцій виконавчого процесу не просто повинен виконувати делеговані йому державою повноваження, а за відсутності добровільного здійснення учасниками виконавчого провадження, за загальним правилом, боржника, встановлених вимог закону обов'язково має застосовувати державний примус для своєчасного, повного, неупередженого виконання рішень судів та інших органів, який є дуальноспрямованим і виявляється як у примусовому здійсненні виконавчих дій, так і спричиненні негативних наслідків для осіб, які порушують вимоги виконавця, закону.

У межах виконавчого процесу обставини щодо зобов'язання боржника перед стягувачем є не лише обставинами минулого щодо ініційованого виконавчого провадження, а ще й такими, що стали фактичними, але все одно відносно істинними, адже боржник може подати судові рішення про скасування рішення, що підлягало виконанню. Це стане підставою для закінчення виконавчого провадження. Але на підтвердження обставин, які мають значення для вчинення виконавчого провадження, виконавець має пересвідчитися, що вони наявні в теперішньому часі.

У **Висновках** визначено науково обґрунтований спосіб досягнення в цивілістичному процесі нового рівня, що кваліфікується як верховенство права і передбачає можливість не тільки доказування законних вимог, а й доведення верховенства прав людини над законом, коли останній має негативний вплив на відповідні права. Теоретичне вирішення наукової проблеми полягає у запровадженні в галузі права, які об'єднані в цивілістичному процесі, нового інституту – доведення. Це дозволяє не тільки розширити понятійний апарат досліджуваного явища, а й удосконалити і конкретизувати правовідносини, встановити критерії розумової діяльності суб'єктів цивілістичного процесу та зумовити її результати. Передбачувані наслідки впровадження концепцій автора – це поліпшення якості діяльності суддів, нотаріусів, виконавців, що має привести до кращої охорони і захисту прав фізичних і юридичних осіб шляхом застереження зловживань правом,

необґрунтованої відмови у реалізації, охороні, захисті чи відновленні гарантованих особі правомочностей тощо.

Проведене дисертантом дослідження дало змогу сформулювати цілу низку висновків, основними з яких, окрім винесених на захист, можна визначити такі:

1. Корелюючими з процесом доказування компонентами у межах складових цивілістичного процесу є: обставини, докази, доводи, суб'єкти, мета участі у справі, лише у разі системного використання яких можна вести мову про ефективне здійснення доказування і доведення. Перехід же від процесу доказування до процесу доведення визначається залежно від виконання комплексу дій, що входять до певних частин формальної підсистеми, хоча ідеальної моделі розмежування підсистем доведення можна досягнути лише доктринально, адже окремі елементи розумової діяльності можуть виявлятися під час здійснення процесу доказування, і, навпаки, під час доведення може з'явитися необхідність вчинити певні механічні дії, що входять до складу доказування. Та й залежно від тієї чи іншої підсистеми відбувається трансформація суб'єктів доказування у суб'єктів доведення і, звісно, не лише переорієнтація їх діяльності, а й суттєва зміна підходів і методик до її здійснення.

2. Визнання доказування формальною підсистемою доведення зумовлює залежність предмета доказування від предмета доведення для досягнення найбільш сприятливого результату розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження для осіб, які беруть у них участь. Тож і їх основні відмінності полягатимуть у характері дій, на які спрямована діяльність їх учасників. Тобто предмет доказування і предмет доведення співвідносяться як частина і ціле.

Своєю чергою, предметом доказування в цивілістичному процесі є сукупність юридичних обставин, з якими закон пов'язує виникнення матеріальних і процесуальних прав та обов'язків, а також процесуальних прав та обов'язків щодо їх доказування, які утворюють умовну систему в кожній конкретній справі й зумовлюють необхідність вибору доказів на підтвердження їх існування чи спростування. Таке загальне положення зумовлює необхідність визначення правил щодо компетенції з визначення предмета доказування, залучення доказів у межах складових цивілістичного процесу згідно з правилами відповідності, допустимості, забезпечення та подання суб'єктами доказування у порядку, встановленому чинним нотаріальним процесуальним, цивільним процесуальним, виконавчим процесуальним законодавством, нотаріусу, суду, виконавцеві з урахуванням позиції іншої сторони тощо. Предметом же доведення є не тільки предмет доказування, а й сукупність усіх процесуальних дій, актів, доказів, навіть поведінка та слова осіб, які беруть участь у процесі, можуть стати передумовою для подальших висновків, коли суб'єкт доведення вважає за необхідне надати правову кваліфікацію певним явищам, зокрема щодо упередженості судді, суперечності в показаннях свідків та доводів, на підставі яких сторона обґрунтовує наявність чи відсутність обставин тощо.

3. Доктринальні дослідження процесу доведення мають здійснюватися з урахуванням надбань філософії, логіки та інших галузей знань, а також специфіки цивілістичного процесу, який базується на нормах матеріального права, але має

власний предмет – реалізацію, охорону, захист і відновлення прав, свобод та інтересів осіб уповноваженими суб'єктами, що дає змогу сформулювати філософію цивілістичного процесу з акцентом на моральності процесу доведення та неможливості використання недозволених методів і прийомів задля досягнення неправомірної мети.

4. У межах компонентів цивілістичного процесу логічна структура доведення (тези, аргументи та демонстрація) і, відповідно, структура його спростування може підлягати практичному застосуванню, але з певними процесуальними особливостями. Сутністю структури доведення є представлення всіх його складових перед суб'єктами цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження з певним акцентом на ту особу, яка прийматиме остаточне рішення про задоволення вимог чи заперечень, вчинення дії або про відмову в її вчиненні. Досить часто у праві дуже складно визначити дійсні наміри сторін, якщо не аналізувати їх дії в сукупності й не визначати напрями інтересів, оскільки сам процес доведення може спиратися на стратегічні завдання і тактичні розрахунки. Ключові засади таких напрямів складають стратегію, підпорядковану основній меті, а тактичні завдання можуть спиратися на досягнення певних цілей, що диктує різні види доведення, як підтвердження виробленої тактичної або стратегічної позиції. Досить часто спростування орієнтоване на усунення тактичних успіхів процесуального супротивника, тому такий супротив наближує досягнення певної мети.

5. Взаємозв'язок доведення та правової позиції у справі багаторівневий, оскільки вони взаємозалежні. Під позицією у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях (правовою позицією у цивілістичному процесі) слід розуміти бажану матеріальну мету та комплекс процесуальних дій, зокрема у процесі доведення, що здійснюються особою, яка бере участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженнях, спрямованих на формування в уповноваженого суб'єкта з їх розгляду, вчинення внутрішнього переконання щодо відповідності її вимог, заперечень, доводів обставинам такої справи, провадження, підтвердження їх належними, допустимими, достовірними і достатніми релятивними доказами для отримання бажаного результату розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження. Отже, правова позиція особи в ідеальній моделі має спиратися на широке, повне й адекватне доведення власних вимог перед нотаріусом, судом чи виконавцем, включаючи їх нормативне обґрунтування, незважаючи на те, що саме до їх повноважень належить кваліфікація правовідносин відповідно до норм законодавства. Широким доведенням можна вважати багатоконтурне доведення, коли право, якщо змога, підтверджується з кількох напрямів і посилення робляться не на одну норму закону, а наводяться всі пов'язані з цими правовідносинами норми, що підтверджують відповідні права. Повним доведенням слід вважати таке, коли всі юридичні обставини підтверджуються належними, допустимими, достовірними і достатніми доказами та враховуються на етапі формування правової позиції висловлені та передбачувані заперечення. Під адекватністю доведення, своєю чергою, слід розуміти здатність швидко знайти аргументи на тези опонента й, відповідно, контраргументи на його

аргументи та відреагувати відповідно до остаточної мети, з можливим уточненням правової позиції.

6. Критерій доведеності правової позиції особами, які беруть участь у цивільній справі, нотаріальному, виконавчому провадженні безпосередньо пов'язаний із сутністю критерію вмотивованості, який у межах складових цивілістичного процесу буде відображатись у мотивах, які уповноважені суб'єкти (нотаріуси, судді (суд), виконавці) наведуть на обґрунтування прийняття своїх актів, вчинення юридично значимих дій. Усі акти, які приймають уповноважені суб'єкти з розгляду цивільної справи, вчинення нотаріального, виконавчого провадження у межах наданих їм повноважень, базуються не лише на їх внутрішньому переконанні, а й мають відповідати встановленим чинним цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством вимогам, які слід розподіляти за трьома критеріями: нормативний, формалізований і розумовий. Зокрема, під внутрішнім переконанням уповноваженого державою суб'єкта в межах складових цивілістичного процесу слід вважати виражене у встановленій цивільним процесуальним, нотаріальним процесуальним та виконавчим процесуальним законодавством формі ставлення нотаріуса, судді (суду), виконавця до результатів розгляду цивільної справи, нотаріального, виконавчого провадження або їх окремих частин на підставі оцінки доказів, обставин справи, провадження і доводів осіб, які брали у них участь, щодо їх відповідності обраній позиції у справі або невідповідності останній. Нормативний критерій містить вимоги щодо законності актів, які приймають суди, судді, нотаріуси, виконавці, а саме вони мають відповідати як матеріальним, так і процесуальним положенням, що регулюють відповідні правовідносини. Вимоги щодо обґрунтованості такого акта безпосередньо пов'язані з належними, допустимими, достовірними і достатніми релятивними доказами для підтвердження наявності або відсутності юридичних обставин цивільної справи, нотаріального та виконавчого провадження. Розумовий критерій включає в себе вимоги щодо вмотивованості актів, які приймають відповідні уповноважені суб'єкти (суд, суддя, нотаріус, державний, приватний виконавець).

7. Законодавче закріплення тягара доведення, системний характер доведення, послідовність і взаємозумовленість структурних елементів такої системи викликає запровадження відповідної комплексної процедури оцінки, яка має включати у себе такі складові, як обставини, докази, доводи, що зумовлює не лише необхідність їх детальної регламентації, а й термінологічного об'єднання та систематизації.

8. Комплексність теорії доведення в цивілістичному процесі слід розглядати через сукупність таких двох критеріїв як спільність їх ознак в універсальній теорії доведення та відмінні ознаки, зумовлені особливостями основних завдань, принципів, суб'єктного складу, сукупності прав та обов'язків учасників відповідних юрисдикційних процесів, процедури розгляду окремих видів проваджень тощо. Такий висновок додатково підтверджує концепцію розробки загального судового кодексу, щоб окремими потім лише регулювати особливості конкретних видів юрисдикційних процесів.

Наукові та практичні результати даного дисертаційного дослідження було оприлюднено й апробовано. І їх не тільки не спростували вчені, фахівці в галузі практичної юриспруденції та доказової діяльності, а, навпаки, було підтверджено нагальність і важливість обраної тематики, що свідчить про значний потенціал даної роботи для подальших наукових досліджень зазначеної проблематики і практичного застосування концепцій у законотворчій і практичній діяльності. Водночас запропоновані доктринальні концепції ґрунтуються на сучасному сприйнятті правової системи України та враховують істотні зауваження суспільства до рівня судочинства в Україні, спрямовані на усунення недоліків у діяльності й інших правоохоронних органів, зокрема нотаріаті та органах примусового виконання, що має поліпшити рівень охорони, захисту та відновлення прав громадян, юридичних осіб і держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Кучер Т.М. Докази, доказування та доведення у цивільному процесі України: монографія / Т. М. Кучер. – К. : Видавець Позднишев Є.В., 2015. – 448 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Кучер Т.М. Зміст доказів та доказування при розгляді справ в порядку цивільного судочинства України / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2011. – № 2 (38). – С. 101–105.

2. Кучер Т.М. Докази та засоби доказування: співвідношення понять / Т.М. Кучер // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7). – С. 83–93.

3. Кучер Т.М. Відповідальність працівників Державної автомобільної інспекції: суб'єкти, види, змістовні елементи шкоди / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2011. – № 3 (39). – С. 206–212.

4. Кучер Т.М. Логіко-юридичні підходи до теорії доказування у цивільному судочинстві України / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 208–211.

5. Кучер Т.М. Роль істини в процесі доказування: теоретико-правовий погляд / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2012. – № 3 (43). – С. 92–96.

6. Кучер Т.М. Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування у цивільному процесі: питання теорії та практики / Т.М. Кучер // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 31–40.

7. Кучер Т.М. Теоретичні основи процесу доказування у цивільному судочинстві України / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 167–170.

8. Кучер Т.М. Застосування логічних моделей доведення адвокатами у цивільному судочинстві України / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 175–179.

9. Кучер Т.М. Допустимість доказів в аспекті виконання завдань цивільного судочинства / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2012. – № 4 (44). – С. 202–209.

10. Кучер Т. Належність та допустимість як критерії оцінки доказів / Т. Кучер // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 91. – С. 80-82.

11. Кучер Т. Зміст процедури дослідження доказів у цивільному судочинстві України / Т. Кучер // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 94. – С. 35–37.

12. Кучер Т.М. Законодавчий та доктринальний підходи до засобів доказування в цивільному судочинстві України / Т.М. Кучер // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 66. – Одеса : Юрид. літ., 2012. – С. 365–371.

13. Кучер Т.М. Правова природа письмових доказів у цивільному процесі України / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 171–174.

14. Кучер Т.М. Емпіричні та логічні аспекти формування показань свідків як одного із засобів доказування / Т.М. Кучер // Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2013. – № 1 (45). – С. 113–118.

15. Кучер Т.М. Особливості проведення допиту осіб з фізіологічними вадами в якості свідків / Т.М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 173–177.

16. Кучер Т.М. Доведення прав сторін у виконавчому процесі / Т.М. Кучер // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 93–95.

17. Кучер Т.М. Стратегія та тактика доведення: юридико-психологічні аспекти / Т.М. Кучер // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 55–58.

18. Кучер Т.М. Дослідження засобів доказування у процесі доведення: сутність та способи / Т.М. Кучер // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 24. – Т. 2. – С. 56–59.

*Статті у наукових фахових виданнях,
які входять до міжнародних наукометричних баз даних:*

1. Кучер Т.М. Ментальне оброблення доказів як етап процесу доведення у цивільному процесі / Т.М. Кучер // Молодий вчений. – 2015. – № 6 (21). – Ч. 2. – С. 131–134.

Статті в іноземних виданнях:

1. Кучер Т.Н. Правовая природа доказательств, созданных при помощи компьютерных технологий в нотариальном процессе / Т.Н. Кучер // *Legeasiviata/januarie* (Республіка Молдова). – 2014. – С. 154–157.

2. Кучер Т. Вывод эксперта и оценщика как средства доказывания: сравнительный аспект и законодательные проблемы / Т. Кучер // *Legeasiviata/februarie* (Республика Молдова). – 2014. – С. 54–57.

3. Кучер Т.Н. Доведение в цивилистическом процессе Украины: основные тенденции / Т.М. Кучер // *Legeasiviata* (Республика Молдова). – 2015. – № 7. – С. 48–52.

Статті в інших виданнях:

1. Кучер Т.М. Нові підходи до змісту доказів та засобів доказування // *Цивілістична процесуальна думка : зб. наук. статей / за заг. ред. Фурси С.Я. – К. : Паливода А.В., 2012. – С. 210–216.*

2. Кучер Т.М. Речові докази // *Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2012. – С. 263–268.*

3. Кучер Т.Н. Особенности применения доказательств, созданных с помощью компьютерных технологий в нотариальном процессе // *Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С.Я. Фурсы. – К. : ЦУЛ, 2013. – Вып. 2 : Нотариальный процесс. – С. 147–154.*

4. Кучер Т.Н. Деятельность адвоката по доведению правовой позиции клиента в семейных делах // *Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С.Я. Фурсы. – К. : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 169–178.*

5. Кучер Т.М. Доведення у цивілістичному процесі: понятійний апарат та передумови існування // *Цивілістична процесуальна думка / Науково-практичний журнал. – 2015. – № 1. – С. 34–37.*

Тези наукових доповідей:

1. Кучер Т.М. Докази та засоби доказування: порівняльний аспект / Т.М. Кучер // *Римське право і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 28 травня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 154–156.*

2. Кучер Т.М. Нові підходи до засобів доказування у цивільному судочинстві України / Т.М. Кучер // *Актуальні проблеми цивільного права та процесу : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.) ; Національн. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 93–97.*

3. Кучер Т.М. Застосування правил належності та допустимості доказів при здійсненні доказування / Т.М. Кучер // *Міжнар. наук. конференція V Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького : зб. тез наук. конференції (м. Київ, 16 лютого 2012 р.). – К. : Вид-во Київського ун-ту права НАН України, 2012. – С. 100–105.*

4. Кучер Т.М. Пізнання як елемент дослідження доказів у цивільному процесі / Т.М. Кучер // *Теорія і практика сучасної юриспруденції : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Херсон, 13–14 грудня 2013 р.). – Херсон : Гельветика, 2013. – С. 54–58.*

5. Кучер Т.М. Процедура дослідження та оцінки показань свідків як одного із засобів доказування / Т.М. Кучер // *Актуальні проблеми теорії і практики*

нотаріального, цивільного, виконавчого процесу: їх співвідношення та взаємодія / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : ЦУЛ, 2013. – С. 138–140.

6. Кучер Т.М. Розвиток цивілістичного процесу в контексті законодавчого забезпечення реформ в Україні // Законодавча діяльність Верховної Ради України: стратегія планування в умовах європейської інтеграції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2015. – С. 165–168.

АНОТАЦІЯ

Кучер Т.М. Теорія доведення у цивілістичному процесі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному, ґрунтовному, всебічному дослідженню сутності доведення у цивілістичному процесі як науковому об'єднанні нотаріального, цивільного та виконавчого процесів з виділенням притаманних йому елементів (доказів, засобів доказування, доказування, доводів, мотивів тощо). З'ясовано квінтесенцію таких елементів доведення, їх характерні ознаки, кореляційні взаємозв'язки, що дозволило як виробити понятійний апарат досліджуваних елементів, так і виокремити систему доведення з притаманними їй підсистемами: формальна, ментальна, підсумкова, остаточна та перевірна. Обґрунтовано місце доведення у системі права України як комплексного міжгалузевого інституту. Встановлення передумов доведення стало підставою для формування абсолютно нового рівня його пізнання – теорії з виділенням її компонентів (зміст, методологія, функції, принципи), розкриттям їх інтенції, взаємозв'язків. Розроблено універсальну модель доведення в цивілістичному процесі, яка підлягає застосуванню і в межах окремих його складових. Розкрито специфічні особливості доведення у нотаріальному, цивільному і виконавчому процесах для широкого, повного та адекватного застосування його на практиці. Сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, зокрема цивільного процесуального, нотаріального та законодавства про виконавче провадження.

Ключові слова: докази, доводи, доказування, доведення, правова позиція, спростування, внутрішнє переконання, оцінка, мотиви, міркування, цивілістичний процес.

АННОТАЦИЯ

Кучер Т.Н. Теория доведения в цивилистическом процессе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена комплексному, основательному, всестороннему исследованию сущности доведения в цивилистическом процессе как научном объединении нотариального, гражданского и исполнительного процессов с выделением присущих ему элементов (доказательств, средств доказывания, доказывания, доводов, мотивов и т.д.). Установлена тесная конкатенация таких составляющих, поскольку охраняемые права, свободы и интересы, реализованные в нотариальном процессе (охранная или внесудебная компетенция) могут быть защищены в случае их нарушения, непризнания или оспаривания в гражданском судопроизводстве (судебная компетенция) и/или восстановлены в исполнительном процессе (постсудебная компетенция). Установлена правовая природа каждого из элементов доведения, их характерные признаки, корреляционные взаимосвязи с исследуемой категорией, что позволило разработать понятийный аппарат составляющих элементов, а также выделить систему доведения с присущими ей подсистемами: формальная, ментальная, итоговая, окончательная, проверочная. Сложная, разнородная, динамичная природа цивилистического процесса позволила рассмотреть доведение в широком и узком значении, объективном и субъективном восприятии, в том числе исходя из критерия допустимости или отсутствия в определенном производстве такого элемента доказательной деятельности, как доведение, широкое его применение или ограниченное. В широком смысле обосновано, что доведение целесообразно расчленить на две составляющие, доведение как таковое – система действий по подтверждению собственных доводов, обстоятельств гражданского дела, нотариального, исполнительного производства и правовой позиции в целом; 2) доведение в виде опровержения – полное или частичное несогласие с составляющими доведения, которое проявляется в комплексе действий по их дезавуированию. Именно поэтому в доктрине цивилистического процесса можно выделить новый термин, который охватывает различные виды доказывания – «аргументация». Также установлено место доведения в системе права Украины как комплексного межотраслевого правового института цивилистического процесса, который структурно вмещает такие субинституты, как доказательства, средства доказывания, доказывание, доводы. Выявление предпосылок доказательства стало основанием не только для изменения существующих научных взглядов относительно процессов, связанных с доказательствами, доводами, благодаря переходу от процесса доказывания как более узкого понятия к процессу доведения, но и формирование совершенно нового уровня его познания – теории с выделением ее компонентов (содержание, методология, функции, принципы), раскрытием их интенции, взаимосвязей. Исходя из целей участия лицами в отдельных составляющих цивилистического процесса для достижения наиболее оптимального результата по результатам их рассмотрения, производства раскрыто интенцию стратегии и тактик в гражданском, нотариальном, исполнительном процессах, их ключевые черты, виды, вариативность.

Определена структура доведения и доказывания, как ее составляющего компонента, исследована их сущность. Разработаны универсальная модель доведения в цивилистическом процессе, которая подлежит применению и в отдельных его составляющих с определенными видоизменениями в зависимости от

их вида, присущих процедур и конкретных правоотношений, которые стали предметом рассмотрения гражданского дела, совершения нотариального, исполнительного производства; формирование доводов (аргументов, тезисов); цивилистической стратегии на стадии возникновения правонарушения; методика исследования доказательств в зависимости от группы средств доказывания и их анализа во время ментальной подсистемы доведения; алгоритм действий уполномоченного субъекта в отдельных составляющих цивилистического процесса в итоговой подсистеме доведения. Раскрыты специфические особенности доведения в нотариальном, гражданском и исполнительном процессах для широкого, полного и адекватного применения его на практике. На основе проведенного исследования были сформулированы авторские определения понятий «доказательства», «доводы» и конкретизированы основные признаки таких элементов доведения в цивилистическом процессе, а также конкретные предложения по совершенствованию законодательства Украины, в частности гражданского процессуального, нотариального и законодательства об исполнительном производстве.

Ключевые слова: доказательства, доводы, доказывание, доведение, правовая позиция, опровержение, внутреннее убеждение, оценка, мотивы, рассуждения, цивилистический процесс.

SUMMARY

Kucher T. Prove theory in the civilistic process. – Manuscript.

A doctoral thesis of specialization 12.00.03 – civil law and civil litigation; family law; international private law. – Kyiv national university of Taras Shevchenko of Ministry of education and science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The doctoral thesis is devoted to combined, thorough, all-round study of the nature of prove in civilistic process as a scientific association of notary, civil enforcement and executive processes with the release of its elements (evidence, ways of proving, proving, arguments, motives, etc.). It was found quintessence of the elements of prove, their characterized features, correlation connections that allowed to develop a conceptual apparatus of investigated elements and distinguish prove system, with its inherent subsystems: formal, mental, summary, final, testing. Substantiated proof place in the Ukraine system of law as an integrated interdisciplinary institute. Setting preconditions of prove became the basis for the formation of an entirely new level of cognition - theories with the release of its components (content, methodology, functions, principles), disclosing their intentions, connections. A universal model of prove in civilistic process was developed, which is applicable and within its individual components. The specific features of prove were revealed in a notary, civil and enforcement process for a wide, full and adequate use of it in practice. The specific propositions for improving the legislation of Ukraine were formulated, in particular: civil procedure, notary and legislation about enforcement.

Key words: evidence, arguments, proving, prove, legal position, refutation, inner conviction, evaluation, motives, consideration, civilistic process.

Підписано до друку 10.04.2017 р. Формат 60×84 1/16

Обл.-вид. арк. 1,9. Папір офсетний.

Наклад 100 прим. Зам. № 1713

Віддруковано СПД Красновид С.О.

Тел. 050-161-74-44